

42

Պրակտիկական բազմալեզու լեզուների, մեթոդ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՍՀ ԼՈՒՍԺՈՂԿՈՄԱՏ

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԿԱԲԻՆԵՏ

ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ՈԳՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱՏՈՒՆԵՐԻՆ

(ՏԱՐՐԱԿԱՆ ՑԵԿ ԿՈՉ ԼՐԻՎ ՄԻՋՆԱԿԱՐԳ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ)

9

Մ-43

ԼՈՒՍՊԱՐԲԱՏ

ՑԵՐԵՎԱՆ

1938թ.

Ա.Ա.

9
Մ-43

2011-02

Պալատներ բոլոր յերկրներ, միացի

22 JUN 2005

ՀԱՅԱԿԱՆ ԽՍՀ ԼՈՒՍԺՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԿԱԲԻՆԵՏ

ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ՈԳՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԴՍԱՏՈՒՆԵՐԻՆ

(ՏԱՐԱԿԱՆ ՅԵՎ ՎՈՋ ԼՐԻՎ ՄԻՋՆԱԿԱՐԳ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ԼՈՒՍՊԱՐԲԱՐԱՏ

ՑԵՐԵՎԱՆ

1938թ.

Պատ. խմբ. Հ. ՀԱՅԿԱՍԻՆԻ

Տեխ. խմբագիր և սրբագրիչ Հ. ՄԱՆԼՅԱՆ

ԳԻՏԵՆԱԼ ԽՍՀՄ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Շուտով լայն կրթացվեն մեր դեպ-
րոցների դռները և ներս կհոսի մեր
բերկրալից, առողջ, հանգստացած,
նոր ուժեր հավաքած դպրոցական
յերիտասարդության ալիքը: Նրան
սպասում է մեր կուսակցության ու
կառավարության արժեքավոր նվե-
րը՝ այս ուսումնական տարում դեպ-
րոցը ստանալու յե ԽՍՀՄ պատմու-
թյան նոր դասագիրքը:

Դա միջնակարգ դպրոցի յերրորդ
և չորրորդ դասարանների դասագիրք
է: Բայց նրա նշանակությունն ավելի
լայն է: Դասագիրքը հետաքրքրու-
թյամբ կկարդա ամբողջ ուսանող
յերիտասարդությունը: Այն կուսում-
նասիրեն պատմության բոլոր դասա-
տուները: Այդ դասագրքով սկսվում
է խորհրդային քաղաքացու ընդհա-
նուր կրթության և քաղաքական դաս-
տիարակության սխեմի կարեւորա-
գույն դիտություններից մեկի՝ պատ-
մագիտության լայն ու բեղմնավոր
ուսումնասիրումը և դասավանդումը:

Իր հրաշալի հայրենիքի պատմու-
թյունը գիտենալն անխցիլիորեն կադ-
ված է խորհրդային հայրենասիրու-
թյան հետ, ջերմ սիրո զգացմունքի
հետ դեպի այն յերկիրը, վորը փա-
րոսի նման լույս է ստրիս աշխատա-
վորի, իր աղատության համար պայ-
քարող մարդկության ամբողջ աշ-
խարհին:

Սոցիալիստական հեղափոխության
հաղթանակը պատահականություն չէ
մի յերկրում, վորը մի ժամանակ
ամենահետամնաց յերկիրն էր հա-
մարվում Յեվրոպայում: Այդ հաղթա-
նակն ավարտեց դյուզացիական պա-

տերազմների, պրոլետարիատի յեր-
կարատեով ու համառ պայքարի յեր-
կար շղթան: Այդ պայքարը պարտու-
թյան եր դասապարտված, քանի դեռ
բանվոր դասակարգը չէր ստեղծել իր
բոլշևիկյան կուսակցությունը, քանի
դեռ չէր կազմվել բանվոր դասակար-
գի և դյուզացիության ամուր, ան-
խրդելի դաշինքը:

Միմիայն անցյալի լույսի տակ իր
ամբողջ վեհություններ յերևան է դա-
լիս մեր փառավոր ներկան: Սոցիա-
լիստական Մեծ հեղափոխությունը
կատարել են հիանալի ժողովուրդ-
ներ, վորոնք իրենց կյանքի անցյալ
դարերում ևս ցույց են տվել իրենց
անդուսալ կամքը՝ մարտնչելու իրենց
ազդային անկախության համար,
մարտնչելու բոլոր շահագործողների
դեմ: Ռուսական կուլտուրայի բարձ-
րագույն նվաճումը՝ Լենինիցմը,
դարձավ ԽՍՀՄ բոլոր ժողովուրդնե-
րի սեփականությունը: ԽՍՀՄ պատ-
մությունը հետաքրքիր, հրապուրիչ
պատկերներ է բաց անում այն պայ-
քարի, վորը մղել են ուսական,
ուկրայնական, վրացական, բելոու-
սական և այլ ժողովուրդները ցարե-
րի ու բոյարների դեմ, կարվածատե-
րերի ու կապիտալիստների և ոտալր-
երկրյա նվաճողների դեմ:

Բոլշևիկների կուսակցությունը
հսկայական նշանակություն է տալիս
պատմությանը՝ խորհրդային քաղա-
քացու իր հայրենիքի մարտիկի, սո-
ցիալիզմ կառուցող քաղաքական
դաստիարակության դործում: Յերեք
տարի առաջ, ԽՍՀ Միության ժող-
կոմիտեի և Համ. Կ(բ)Կ կենտկոմի

295
42

1934 թ. մայիսի 16-ի հայտնի վո-
լոման մեջ, վորը հրապարակված է
ընկեր Ստալինի և ընկեր Մալոտովի
ստորագրութեամբ, նշված էր պատ-
մութեան դասականի ման անբավարար
դերվածքը դպրոցներում: Յե՛վ դասա-
գրքերի, և՛ դասավանդման հիմնա-
կան, սխառմատիկ ընույթը: Իսկա-
կան գիտական պատմութեանը վո-
լաքնակը և գոհհիկ «սոցիոլոգիա-
յով»:

Կուսակցութեանը և կառավարու-
թեանը պահանջներն, վոր պատմու-
թեան ուսումնասիրումը դպրոցում
հարստացնի մեր յերիտասարդութեա-
նը փաստերի ու դեպքերի զերեկի-
քով՝ նրանց ժամանակագրական հա-
ջորդականութեամբ, պատմական դո-
ծիչներին ընույթագրումը: Պատմու-
թեան դասավանդումը պետք է աչքի
ընկնի իր մատչելիութեամբ, իրագը-
նութեամբ, կոնկրետութեամբ: Շարա-
դութեան ձևը պետք է լինի կենդա-
նի, հետաքրքրաշարժ: Հենց այդ-
պես, պատմական կոնկրետ նյութին
ծանոթանալով պետք է աշակերտը
մոտենա պատմութեան մարքսիստա-
կան ըմբռնմանը: Այդ պարզորոշ ու
ճշգրիտ պահանջները չհանդիմեց իս-
կույն իրականացնել: Պատմութեան
այդպիսի դասավանդման, այդպիսի
դասադրքերի ստեղծման անհապա-
հիմ, վորպես ծանր ու մեռյալ բեռ,
ընկած էր հակադասական, հակա-
բուլշևիկյան լիկլիդատորական այն
տրադիցիան, վորը ստեղծել էր Պոկ-
րովսկու «դպրոցը»: Նա ըստ էյու-
թեան վերացրել էր պատմութեանը,
փոխարինելով վերջինս հասարակա-
կան-տնտեսական ֆորմացիաների
պատմութեամբ, դրեկով պատմու-
թեանը նրա ամբողջ բաղմապիսի,
կենդանի քաղաքական բովանդակու-
թեանից:

«ԽՍՀՄ պատմութեան» և «Նոր
պատմութեան» նոր դասադրքերի
կոնսպեկտների առթիվ ընկերներ

Ստալինի, Ժդանովի և Կերովի արած
զիտողութեանները, վորոնք հրապա-
րակվեցին 1936 թ. հունվարի 26-ին,
մերկացրին Պոկրովսկու հակապատ-
մական «դպրոցը» վնասարար դերը:
Այդ զիտողութեանները, վորոնք
պատմական ուղենիշ դարձան խոր-
հըրդային պատմադիտութեան մեջ,
ուղղակի և պարզորոշ ցուցումներ
տվին դասադրքը կազմողներին և
պատմաբաններին:

Ընկերներ Ստալինը, Ժդանովը և
Կերովը գրում էին՝ «Մեզ հարկա-
վոր է ԽՍՀՄ պատմութեան այնպիսի
դասադրք, վորտեղ վերլուծույթա-
յի պատմութեանը չկտրվի ԽՍՀՄ
մյուս ժողովուրդները պատմութեա-
նից-այդ ամենից առաջ, — վորտեղ
ԽՍՀՄ ժողովուրդները պատմութեա-
նը չկտրվի համայնկրոսական պատ-
մութեանից, ընդհանրապես համաշ-
խարհային պատմութեանից — այդ
յերկրորդ»:

1936 թ. մարտի 3-ին ԽՍՀՄ Միու-
թեան Ժողովուրդները և Համ Կ(բ)Կ
կենտրոնը վորոշեցին կազմակերպել
միջնակարգ դպրոցի յերրորդ և չոր-
րորդ դասաբանների ԽՍՀՄ պատմու-
թեան լավագույն դասադրքի կոն-
կուրս: Կոնկուրսի պայմանները պա-
հանալում էին՝ «Պատադրքը պետք
է կոնկրետ լինի և պատմականորեն
ճշգրիտ: Դրա հետ միաժամանակ նա
պետք է շարադրված լինի ցայտուն
կերպով, հետաքրքիր, գեղարվեստա-
կանորեն և լիովին մատչելի լինի
հիշյալ հասակի աշակերտներին հա-
մար»:

Կուսակցութեան և կառավարու-
թեան վորոշումները, ընկեր Ստալինի
ցուցումները, կոնկուրսի կազմակեր-
պումը-այդ բոլորը վկայում է այն
հակայական նշանակութեան մասին,
վորը տալիս էր Կենտրոնական Կոմի-
տեն և կառավարութեանը ԽՍՀՄ-ի
պատմութեան դասավանդմանը դրոշ-
րոցում: Առանց պատմութեան հիմ-

նական փաստերն ու իրադարձու-
թեաններն իմանալու չի կարող լինել
իսկական մարքսիստական կրթու-
թեան և վոմունիստական դաստիա-
րակութեան: Դպրոցը խորհրդային
յերիտասարդութեանը պետք է տա
զիտական այն պաշարը, վորով կա-
րող է նա դաստիարակել իր մեջ
խորհրդային զիտակից քաղաքացուն,
սրբիկտարական հեղափոխականին,
սոցիալիզմի կառուցողին անհրաժեշտ
բոլոր հատկութեանները:

Միջնակարգ դպրոցի յերրորդ և
չորրորդ դասաբանների ԽՍՀՄ-ի
պատմութեան լավագույն դասադրքի
կոնկուրսի կառավարական հանձնա-
ժողովի ժյուրիի այսօր հրապարակ-
վող վորոշումը ցույց է տալիս, վոր
պատմական զիտութեան ճակատում
փոքր հաղթանակ չի տարվել: Հակա-
լենինյան «Թեորիաների» ջախջա-
խումը պառզ տվեց: Ընկեր Ստալինի
ցուցումները կենդանի արձագանք
դտան խորհրդային պատմաբանների
մեջ: Մարքսի, Ենգելսի, Լենինի և
Ստալինի ստեղծագործութեաններից
պատմաբանները արժեքավոր շատ
նյութեր, ընդհանրացումներ ու մրո-
քեր քաղեցին: Կոնկուրսին ներկայաց-
ված դասադրքերում, չնայած այդ
դասադրքերի բոլոր թերութեաննե-
րին, վերացական, վերացական սո-
ցիոլոգիական սխեմաների փոխարեն,
պատմական-ժամանակագրական հե-
տեվողականութեան կա պատմական
իրադարձութեանների շարադրման
մեջ, տրվում է պատմական կարեւո-
րագույն յերեւութների նկարա-
դրութեանը, տրվում են ժամանակա-
դրական հիմնական տարեթիվեր և
պատմական դործիչների բնութա-
դրումը:

Կառավարական հանձնաժողովը հա-
վանութեան տվեց սրբիկտար Ա. Վ.
Շեռտակովի խմբագրութեամբ կազ-
մված «ԽՍՀՄ-ի պատմութեան հա-
մառոտ դասընթացը» գրքին և առա-

ջարկեց վերջինիս, վորտեղ դասա-
դրք յերրորդ ու չորրորդ դասաբան-
ներին համար: Այսպիսով մեր դպրոցը
ստացավ ԽՍՀՄ-ի պատմութեան
իսկական մարքսիստական դասա-
դրք, վորը հիմնականում բավարա-
րում է պատմութեան դասավանդմա-
նը մեր կուսակցութեան ու կառա-
վարութեանը ներկայացրած պահանջ-
ներին: Դրանով նոր եջ է բացվում
խորհրդային դպրոցի պատմութեան
մեջ, մի դպրոց, վորն այժմ կայուն
և վստահելի ձեռնարկ է ատանում
խորհրդային ապագա քաղաքացուն
քաղաքականապես դաստիարակելու
համար:

Սակայն կոնկուրսի կառավարական
հանձնաժողովի ժյուրին չսահմանա-
փակվեց մի դասադրքին հալանու-
թեան տարով և նրան պարզեցնալու-
յով: Պատմադիտութեան ճակատում
ձեռք բերված անվիճելի նվաճումը
չի կարող թաղցնել այն փաստը, վոր
խորհրդային պատմադիտութեան առ-
ջն գրված ինդիկները զեռ հեռու
յեն լուծված լինելուց: Առաջին պար-
զեվը մոշ վոքին շտրվեց: Այդ նշա-
նակում է վոր լավագույն դասադրք-
քն ել պետք է կառարկագործվի:
Իսկ գլխավորը՝ կոնկուրսին ներկա-
յացված դասադրքերը ցույց տվին,
վոր պատմադիտութեան մեջ մարք-
սիզմ-լենինիզմի համար սկսված պայ-
քարը զեռ հեռու յն ավարտված չի
նեկուց: Վոր մերկայացված կեղծ պատ-
մաբանների պատմաոտած վնասակար
«Թեորիաները» զեռ կենդանի յեն
մեր զիտական պատմական միջավայ-
րում:

Կառավարական հանձնաժողովի,
ժյուրիի վորոշումը հակայական նշա-
նակութեան ունի պատմութեան առ-
պարիզում, քաղաքական լուսավորա-
կան աշխատանքի առաքելիզում, կու-
սակցական ուսման առաքելիզում մեր
կառարկելիք հետագա աշխատանքի
համար: Վորոշումը նշավակում է

պատմական փաստերի գիտական չա-
րագրութեան փոխարինումը «բացա-
րանշական նշաններով, հիացմունքի
բացականչութիւններով և ամեն տե-
ւակ սրտառուչ անեկդոտներով»...

Մեր կուսակցութիւնը վոչ թե
ընդհանուր գեղարարականը, այլ
բայժ և խորն աշխատանք է պա-
հանջում պատմաբաններից ու ման-
կաբարձներից, կուլտուրական ճա-
կատի բոլոր աշխատողներից: Կու-
սակցութիւնը և վառարարութիւնը

ոգնում են այդ աշխատանքին իրենց
ցուցումներով, վորոնց խորն իմաստը
դժվար է դերագնահատել: Այդ ցու-
ցումները վոչ միայն պատմադիտու-
թեան, այլև ամբողջ պրոպագան-
դիստական աշխատանքի համար ա-
ռաջնակարգ նշանակութիւն ունեն.
դրանք պետք է լմբռնել և ուսում-
նասիրել:

(«ՊՐԱՎԴԱ»-յի 1937 թ. ոգոս-
տոսի 22-ի առաջնորդողը)

Պրոֆ. Ա. Վ. ՇԵՍՏԱԿՈՎ

ԻՆՋՊԵՍ ԴԱՍԱՎԱՆԴԵԼ ԽՍՀՄ-Ի ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆՈՐ ԴԱՍԱԳՐՔՈՎ*)

Մամուլում լույս տեսած հոդված-
ներից արդեն հայտնի յե ԽՍՀ Միու-
թեան պատմութեան նոր դասագրքի
համառոտ հինքը (կանխան): Կարելի
յե ասել, վոր այդ կանխան ընդգըր-
կում է մեր հայրենիքի պատմական
դարբացման բոլոր կարեւորագույն
եռապնները: Սակայն, վորպետի ա-
վելի պարզ, ճշգրիտ պատկերացնեք
նրա առանձին մոմենտները, անհրա-
ժեշտ է ուսուցչութեան ուղադրու-
թիւնը դարձնել առանձին դասերի
վրա:

Առաջին դասը ներածութիւնն է:
Նա յերեխաներին տալիս է ընդհա-
նուր հասկացողութիւն մեր հայրե-
նիքի մասին: Աշակերտների առաջ,
ամենից առաջ ընդգծւում է ԽՍՀՄ-ի
և աշխարհի այլ պետութիւնների
միջև յեղած տարբերութիւնը:
ԽՍՀՄ-ը սոցիալիզմի յերկիր է: Այս
ընդհանուր դրութիւնը հարկաւոր
է դասի ընթացքում կոնկրետացնել:
Ողտակար կլինի, յեթե ուսուցիչն
սկսի ցույց տալ սոցիալիստական ա.թ.
չընապատը, վորի մեջ գտնւում են
յերեխաները: ԽՍՀՄ-ի այս կամ այն
առիթի ուսուցիչը, նայած թե վոր-

տեղ է գտնւում դպրոցը, — քաղա-
քում թե գյուղում, կարող են ցու-
ցադրել սոցիալիզմի հաղթանակը՝
տեղական նյութերով, ֆաբրիկների,
գործարանների, արհեստանոցների,
յերկաթուղիների, դպրոցների, կի-
նոյի, թատրոնների և այլ աճը—այս
բոլորը կոնկրետ որինակներով կարող
են ցույց տրվել շրջապատող իրակա-
նութիւնից:

Հատուկ դժվարութիւն չի ներ-
կայացնում նաև աշխատանքի սո-
ցիալիստական բովանդակութեան վեր
հանումը մեր ֆաբրիկներում և գոր-
ծարաններում: Ժամանակակից յերե-
խաներն ամեն որ հանդիպում են ցա-
րիզմի ժամանակներում ստրկած
մարդկանց, և նրանցից հաճախ լսում
են պատմութիւններ՝ մինչ հեղափո-
խութիւնը կապիտալիստի մոտ՝
ֆաբրիկայում, հատկապես կարվա-
հատիւր մոտ յեղած աշխատանքի
ընույթի մասին: Այս բոլորը հե-
տացնում են հատկանշաւու հին ժամա-
նակի աշխատանքի և այժմյան աշ-
խատանքի միջև յեղած տարբերու-
թիւնը:

Ուսուցիչը յերեխաներին պետք է
ցույց տա, թե առաջ վորքան աղքատ
ու հետամնաց էր Ռուսաստանը և
վորքան նա հարուստ և առաջադի-
յերկիր է դարձել ներկայումս: Ու-
սուցիչը պետք է հատկապես ընդգծի
առանձնակ միութեանական սոցիալիս-
տական հանրապետութիւնների Ժո-
ղովուրդների բարեկամութիւնը, ուր

*) Այս հոդվածն իրենից ներկա-
յացնում է 1937 թ. ոգոստոսի 28-ին
Մոսկւայի ուսուցչական կարճատեւ
դանընթացներում պրոֆ. Ա. Վ.
ՇԵՍՏԱԿՈՎԻ գեղուցման վրձատված
և վերամշակված սղագրութիւնը:

«Խ. Դ.» № 78-79 80, 81, 82
1937 թ.:

ապրում են մինչև 50 ժողովուրդ և մոտ 170 միլիոն մարդ:

Այս առաջին դասում հնարավորություն չկա դիմելու աշխարհագրական քարտեզին, քանի վոր աշակերտները դեռևս չգիտեն աշխարհագրությունը: Այնուամենայնիվ, յեղևում այն բանից, թե վորտեղ են գտնվում դպրոցը, ուսուցիչը կարող է խոսել այս կամ այն ժողովուրդի մասին, վորն ապրում է տվյալ կամ հարեման ուսյոնում:

Եստ կարելի է, վորպեսզի յերեխաները հասկանային, վոր իՍՀՄ միակ յերկրը է յերկրագնդում, վոր նա գտնվում է կապիտալիստական յերկրների շրջապատում, ալը դոյություն ունի մարդու շահագործումը մարդու կողմից: Այս հիմնական տարբերությունը հարկավոր է քացատրել յերեխաներին, հիշեցնելով, վոր նրանց ծնողները դեռևս ապրում էին այն պայմաններում, յերբ կային և՛ կապիտալիստներ և՛ կալվածատերեր՝ ցարի զինավորությամբ: Պետք է ընդգծել, վոր սրանից ընդամենը 20 տարի առաջ վոչինչացիներն ալը վարդերը, իսկ այժմ իՍՀՄ-ի աշխատավորներն ապրում են առանց կապիտալիստների և կալվածատերերի և ապրում են յերջանիկ, ուրախ և ունեւոր: Այս կապակցությամբ ուսուցիչը պետք է յերեխաներին պատմի կոմունիստական (բոլշեւիկներ) կուսակցության մասին, վորն աշխատավորներին ցույց տվեց ճանապարհ դեպի սոցիալիզմը և զեկավարեց բանվորներին ու գյուղացիներին ցարի և կալվածատերերի իշխանության տապալման համար մղած պայքարում, ինքնագործ իշխանության և սոցիալիզմի կառուցման համար մղվող պայքարում:

Հարկավոր է յերեխաներին հենց սկզբից, առաջին իսկ դասից ներշնչել, վոր առաջ կանգն այսպես չի յեղել, վոր այն փոխվել է: Այս դրութիւնը հնարավորություն է տալիս

ուսուցչին յերեխայի կյանքում առաջին անգամ նրա միտքն ուղղել պատմության տարրական հասկացողության ուղղությամբ՝ յորեւ մի դիտության մարդկային հասարակության մասին՝ տարբեր ժամանակաշրջաններում:

Տալով կրտսեր հասակի յերեխաներին պարզ, միանգամայն հանրամատչելի հասկացողություն պատմության մասին, ուսուցիչը, սակայն պետք է խորապես համակնա և հաստատուն կերպով յուրացնի այն, վոր մարդկության պատմությունը դասակարգերի պայքարի պատմությունն է: Հետագայում միջ դասախոսողությունն այնպես պետք է դնել, վորպեսզի 4-րդ դասարանի աշակերտը դասընթացի վերջում ինքը կարողանա այդ յեղրակացության հանդէ: Տալով տարեկան յերեխաները չեն կարող միանգամից հասկանալ պատմությունը, վորպես դասակարգերի պայքարի պրոցես, սակայն նրանք արդեն կարող են իՍՀՄ-ում դոյություն ունեցող դրության պատմական դարգացումից վորոշ տարրական պատկերացում ստանալ դասակարգային պայքարի մասին համեմատելով իՍՀՄ-ն 20 տարի առաջ դոյություն ունեցած Ռուսաստանի հետ, համեմատելով իՍՀՄ-ի ներկա դրությունը արտասահմանում դոյություն ունեցող դրության հետ:

Այսպես է մոտավորապես առաջին դասի բովանդակությունը, վորին մենք շատ մեծ նշանակություն ենք տալիս: Այդ դասի ճիշտ կազմակերպմանը պետք է առանձնակի մեծ ուշադրություն նվիրել, վորովհետեւ աշտեղ պետք է զբով պատմության նկատմամբ յերեխաների հետաքրքրության հիմքը: Հարկավոր է հենց սկզբից չնրանցնել յերեխային պատմությանից, ալ մոտեցնել նրան այն ձեւով, վոր նա համակնա պատմության կարեւորությունը, բոլոր այն յերեւոյթները նշանակությունն են, վոր պատմությունն է ընդգրկում:

Այնուհետեւ առաջին բաժնի դասը՝ «Մեր հայրենիքը հեռավոր անցյալում»՝ պետք է յերեխաներին տանի դեպի ամենահեռավոր ժամանակները մեր յերկրում: Այս հեռավորությունը կարող է մեծ խոչընդոտ հանդիսանալ դասի ճշգրիտ յուրացմանը: Ուսուցչին ստիպված կլինի յերեխաներին ծանոթացնել այդ հեռավոր անցյալի պատմությանն ալիլի մեծ ծավալով, քան այդ արվում է դասագրքում: Այս առանձնապես վերաբերում է նախադարյան մարդու կուլտուրային: Այնպիսի քաղաքներում, ինչպես Մոսկվան և, դրա համար հեռությամբ կարող են ողտագործվել թանգարաններում յեղած կոլլեկցիաները, սակայն լավ կլինի, յեթե հենց զարոցում լինեն մոզելներ, մակերեսներ, նկարներ, քանդակահարներ, վորոնցով կարելի յետաքրանել նախադարյան մարդու պատմությունը:

Այս յերկրորդ դասի հիմնական միտքը պետք է լինի ցուցադրել, վոր մարդկությունը վիթխարի տեւական կյանք է անցկացրել նախադարյան կոմունիզմի պայմաններում: Սակայն ուսուցիչը պետք է հիշի Լենինի խոսքերը՝ «Վոչ մի վոսկեղար չի յեղել մեղանից առաջ, և նախադարյան մարդը միանգամայն ճնշված է յեղել դոյության դժվարությամբ, բնության դեմ պայքարելու դժվարությամբ» (Լենին, Յերկերի ժողովածու, հատ. 4-րդ եջ՝ 182):

Յերեխաների հասկացողության համար շատ բարդ է առաջին բաժնի յերրորդ դասը՝ տոհմից դեպի պետությունը: Այս դասի գլխավոր նպատակն է ցույց տալ, թե ինչպես մարդիկ անխնդիր դարգացման և մասնավոր սեփականության տալիս չացման հետեւում, տոհմային և ցեղային կյանքից անցան դեպի հասարակական և անհատական անհավասարությանը, դեպի դասակարգային հասարակությանը և պետությունը: Այս հարցի առթիւ ուսուցչի համար ձեռնարկ է հանդիսանում

Ենգելսի «Ընտանիքի, մասնավոր սեփականության և պետության ծագումը» գիրքը:

Այս դասում ամենակարեւորն այն է, վոր յերեխաներն յուրացնեն պետության մասին յեղած հասկացողությունը, վորպես փոքրամասնության կողմից մեծամասնությանը ճնշման դեմ, վորպեսզի նրանք հասկանան, թե վորտեղից առաջ յեկան իշխանները, խաները՝ գուղաղները (գործի տեսակ), գործը, դատարանը, բանաբը:

Այս դասը հանդիսանում է կարծես ներածական նյութ՝ հաջորդ, չորրորդ դասի համար, վորը պետք է կոնկրետ պատկերացում տա յերեխաներին այն մասին, վոր ինքնըդային Միության ժողովուրդները պատմականորեն դարգացել են վոչ միատեսակ կերպով: Վորոշ ժողովուրդներ, վորոնք դադարել են հողագործությամբ և մասամբ անասնապահությամբ՝ Ռուսաստանի հարավում, արագորեն անցել են դեպի հասարակության դասակարգային բաժանումը և դեպի պետության ստեղծումը վորպես փոքրամասնության կողմից մեծամասնությանը շահագործելու ու ճնշելու ձև: Իսկ ուրիշներն այս պրոցեսին հասել են ալիլի ուշ: Ուրարտական պետության, վոր դոյություն է ունեցել մեղանից 3000 տարի առաջ, և Միջին Ասիայի պետությունների ուրիշակներով ուսուցիչը յերեխաներին պետք է տա պետության, շահագործման դերի պատկերը, ըստ վորում պետք է ընդգծվի ստրուկների դերն այս հրեազույն պետություններում: Ստրուկների շահագործման մասին յեղած հասկացողությունը պետք է յերեխաներին մոտեցնի շահագործման հասկացողությանը նաև Փետրական և կապիտալիստական դարաշրջանների հաջորդ ետապներում: Այս դասից աշակերտը պետք է յուրացնի այն, վոր հնագույն պետություններում, ինչպես Կովկասում, այնպես և Միջին Ասիայում, յեղել

են բաղձաթիվ քաղաքներ, վորոնց մեջ զարգացել են արհեստը, առեւտուրը, կուլտուրան: Այս գեաղքում կարեւոր է ընդգծել, վոր Անդրկովկասի և Միջին Ասիայի պետութիւններն ավելի հին են, քան Արեւմտեայան Յեւրոպայի շատ պետութիւնները և հասկապես Գերմանիան:

Այդ նույն դասի յերկրորդ յենթաբաժինը խոսում է այն ժողովուրդների մասին, վորոնք հնում ապրել են Սիբիրում և Արեւելեյան Յեւրոպայում: Նա յերեխաներին պետք է ցույց տա պետութեան տարբեր քոչվոր-անասնապահների մոտ, սկսած ներքէն և հոնների մոտ: Թեկուզ և միմիայն տարբերը, քանի վոր մենք ինքներս եւ չղթներ սկսածացինք իր և հոնների պետական կառուցվածքի մասին յեղած մանրամասնութիւնները: Այս հարցն ինչպես հարկն է չի ուսումնասիրել մինչև հիմա: Այս հարցով զբաղվող պատմադէտները յենթաբաժնի յենթաբաժնի գեոգրաֆիկ շահով հեն ստուգված:

Այս դասում ուսուցիչն պետք է խոսի Սեւ ծովի հյուսիսային և արեւելեյան ափերում յեղած հին հունական գաղութների մասին: Ուսուցիչը դասադրքի համառոտ նշումը պետք է լրացնի մի քանի տեղեկութիւններով՝ հին-հունական և հռոմեական ստրկատիրական կուլտուրայի մասին, լուսաբանի հունների և սելյուկացիների միջև յեղած փոխհարաբերութիւնները, վորոնք վերջացան սրանից 2000 տարի առաջ սելյուկացի ստրուկների ապստամբութեամբ՝ Սալմակի գեկապարուութեամբ:

Այս բանը կարող է դասակարգային պայքարի լուսաբանում ծառայել:

յեւ ստրկատիրական հասարակութեան մեջ*)

Այս դասը վերջանում է մերձսեւծովեյան դաշտավայրերի քոչվոր-հոնների նկարագրութեամբ և նրանց կողմից հունական քաղաքների ավերման մասին յեղած հաղորդագրութեամբ: Վորպեսզի յերեխաներին պարզ լինի, թե հոնները վորտեղից են յեկել, պետք է դադարաւ տալ արեւմտաեւրոպայի քոչվոր ժողովուրդների և մերձսեւծովեյան տափաստանների ժողովուրդների մասին, ուր քոչվորները հոտեր եյին պահում և առաջ եյին շարժվում արոտավայրեր վորոններու, միանալով իրենց առաջնորդների գեկապարութեամբ, առաջնորդներ, վորոնք հետզհետե հոնների առաջնորդ Ատիլայի նման հզոր կառավարողներ եյին դառնում: Քոչվորներն իրենց եյին յենթաբաժնի ուրիշ քոչվոր և նրատակացի ցեղեր, վորոնք վաղուց ապրում եյին այդ ռայոններում, և հետո խառնվում եյին նրանց հետ: Պետք է ասել, վոր քոչվորների դուրքերը միատարր չեյին, նրա մեջ ներդրակվում եյին տարբեր ազգաբնակից խմբերի ամենից ավելի հարմար տարրերը և աղապիտով կազմվեց քոչվոր նախնուների հիմնական բանակը: Այս բանը հարկաւոր է բացատրել յերեխաներին նրա համար, վորպեսզի նրանք հեշտութեամբ կարողանան հասկանալ Չինգիզ խանի և Բաթուի նախնուները:

Հինգերորդ դասը նվիրված է սլաւոններին: Անհրաժեշտ է այդ դասում ընդգծել այն միտքը, վոր Արեւելեյան Յեւրոպայում ապրող սլաւոնները կազմել են յերեք մեծ ժողովուրդ-ուս-

*) Սալմակի այս ապստամբութեան մասին կա Ժերեխի «Последний Перисад и скифское восстание на Босфоре» գրքույկը: Պետական Ակադեմիայի նշումական կուլտուրայի հրատարակութիւն, 1933 թ.:

ուական, ոսկրախնական և բեկոռուսական: Սլաւոնների մասին պատմելու ժամանակ յերեխաները պետք է տեղեկութիւններ ստանան նաև նրանց աշխարհագրական հարեւանների մասին—ժամանակակից մարիների, մորդվանների, բուլղարական և խաղաքական թաղավորութեան մասին՝ Վոլգայի վրա, վորը հասնում էր մինչև մերձսեւծովեյան տափաստանները, և բյուզանդական կուլտուրայի մասին, իրենց ավելի բարձր կուլտուրայի, քան սլաւոնականը: Այստեղ եւ հենց պետք է նշվի սլաւոնների հարեւան լինելը գերմանական ցեղերի և վարյագների հետ:

Յերբ մենք այս դասն անցնում եյինք Յ-րդ դասաբանի յերեխաների հետ, ապա նրանք հաճախ շփոթում եյին այս ժողովուրդներին «վարյագ» խոսքը դրում եյին «ո»-ով, «Вар» (գոթ) խոսքից: Ի հարկե, չպետք է թույլ տալ այսպիսի գոեհեկացում: Հարկաւոր է, վորպեսզի յերեխաները միանգամից հասկանան, վոր «վարյագ» խոսքը ծագում է «վար» գին ված մարդ բառից:

Սրան զուգընթաց պետք է ասել Բյուզանդիայի մասին:

Այստեղ չարտի լինի այն կեղծ հայրենասիրութիւնը, վորով յի յեն միմիայն հին դասադրքերը, ուր խոսվում է քաջարի սլաւոնների մասին, վորոնք հաղթածում եյին Բյուզանդիային: Սլաւոն ցեղերի քաջութիւնը պիտի հիշատակել, սակայն չափապան կարեւոր է մատնանշել, վոր Բյուզանդիոնը բաղձադարյան կուլտուրա ունեցող պետութիւն էր: Այս բանը կարեւոր է հետագա դասերի համար, յերբ խոսք կլինի քրիստոնեւթեան մասին:

Այն ժամանակ յերեխաներին ավելի հեշտ կլինի հասկանալ, թե ինչու մենք գտնում ենք, վոր քրիստոնեւթիւնը ընդունելը հառաջագիմական

յերեւելութ էր, և վոչ թե ունեցիւն, ինչպես այդ պատկերել է Պոկրովսկին:

Ի տարբերութիւն այլ դասադրքերի, նոր դասադրքերում պատմվում է, վոր դեռ յեւ Յ-րդ դարում սլաւոնների մեջ արդեն կար դասակարգային շերտավորում, նրանք ունեւին իրենց Փեոդալները, իրենց տիրապետող խմբերը—բոյարներն ու իշխանները, վորոնք ըստ եյութեան ներկայացուցիչներ եյին արդեն կազմված պետական հիմնարկները՝ կիյեւի պետութեան մեջ Յ-րդ դարում: Այս պատմվածքը բոյարների յեւ սլաւոնական իշխանների մասին շատ կարեւոր է նրա համար, վորպեսզի ցույց տրվի, թե վարյագական իշխանները, վորոնք հանդես են գալիս հաջորդ դարում, ըստ եյութեան յեկել են պատրաստի պետական փոխհարաբերութիւնների վրա, վորոնք արդեն առաջացել եյին հենց սլաւոնական ցեղերի հասարակական զարգացման շնորհիւ:

Ուսուցիչը պետք է պատմի սլաւոնների մեջ անհամապատասխան առաջացման մասին: Դասադրքում առված է, վոր այդ անհամապատասխանութիւնն առաջանում է տեխնիկայի զարգացման հիման վրա, յերեխաներ արդի ու ձիերի զործածութեան հետեւաբով, ազատ հողատիրոջ զարուստներ առաջանալու հետեւանքով, հողը դալթելու յեւ մասնավոր սեփականութիւն դարձնելու հետեւանքով և իշխան կառավարիչների հանդես գալով, վորոնք վոչ միայն առեւտուր եյին անում, այլ և պատերազմ եյին մղում Բյուզանդիայի և վարյագների դեմ:

Սրան զուգընթաց պետք է նշել սլաւոնների գլխավոր քաղաքները՝ կիյեւն ու Նովգորոդը, յեւ վորմէ տալ աշակերտներին վորոչ հասկացողութիւն (քարտեզի վրա կամ հատուկ նկարներով) «վարյագներից

դեպի հուլիս» ճանապարհի մասին: Պետք է հիշել, վոր Կլուչեվսկու կոնցեպցիան Կիեվյան Ռուսի քաղաքային բնույթի մասին, վորն ընդունված է Պոկրովսկու կողմից, ճիշտ է: քաղաքներ քիչ կային, իսկ 8-րդ դարի վերջում սլավոնական ցեղերի հիմնական զբաղմունքը յեղել է յերկրագործությունը:

Դասադրքի հաջորդ բաժինը Կիեվյան պետությունն է: Վեցերորդ դասի յերկրորդ բաժինը Կիեվյան պետության առաջացումն է: Ըստ ծրագրի նա համարվում է յոթերորդ դասը: Պատմվածքն աշխուժացնելու նպատակով, ուսուցիչն անհրաժեշտաբար պետք է հիշատակի տարեգրական լեզնեղներ՝ վարյադական իշխանների մասին, վորոնք չկան դասադրքում, սակայն, վորքան բավական յայն չափով հարուստ յեն յեվ կան զրեթե բոլոր հին դասադրքերում (Կլուչեվսկի, Սոլովյեվ): Որինակ իշխանների հրավիրման մասին յեղած լեզնեղը՝ «Եկեք իշխեցեք և տիրեցեք մեզ»: Սակայն այս զեպրում պետք է ընդգծել, վոր դատարկության լեզնեղ է: Պուշկինի «Ուրդի յեղը» կարելի յե կարգադասարանում իբրեւ լեզնեղի որինակ, վարը պոետիկական ձև է ընդունել:

Այնուհետև ուսուցիչը հետզհետե գործ է ունենալու աշխարհագրական հատկացությունների հետ: Նա աւելի մանրամասն պետք է պատմի Բալտիկ ծովի, Սկանդինավյան թերակղզու մասին, այժմյան Շվեդիայի և Նորվեգիայի մասին: Վարյադական նվաճումների հատկացություն համար իբրեւ ձեռնարկ կարող են ծառայել թանգարանային կոլեկցիաները, վորոնց հետ ծանոթացումը պետք է սովորողների մեջ ամրացնի վարյադների մասին յեղած պատկերացումն իբրեւ նվաճումների, Բալտիկ ծովի ափերը կողապտիչների: Պատմելով վարյադների մասին, պետք է ընդգծել, վոր վարյադ-

նվաճողները բազմաքանակ չեն յեղել: Նրանք արագորեն ձուլվել են սլավոնների հետ և յուրացրել են նրանց լեզուն:

Յերեխաները պետք է հասկանան, վոր 10-րդ դարու սկզբում Կիեվյան իշխանության մեջ մտնող հողերը կոչվեցին Կիեվյան ուս: Կնյազ իգորի մասին յեղած պատմվածքում պետք է ընդգծել հարկերի հալածման մոմենտը, վորպես բնակչության շահագործման հիմնական աղբյուրը: Ուսուցիչն պետք է պատմի մանրամասն ժողովրդից չըջիկ հարկ հալածելու նշանակության (ПОЛНОДЬЕ) մասին:

Յերեխաները կտարվեն այն պատմությունով, թե ինչպես Իգորը հարկ եր հալածում զրեվյաններից (անտառաբնակիներից) ժողովրդից և ինչպես նրան սպանեցին: Թերեւ յերեխաներին զեվար կլինի միանգամից հասկանալ այն ժամանակաշրջանի շահագործման բնույթը, վորի մասին Մարքսը իր «Գաղտնի գիւղանադիտություն» յերկի մեջ ասում է, թե այդ շահագործման այն չըրջանն էր, յերբ զոյություն ունեւ վաստակոտ առանց ալատի, և ուսմիկները միայն հարկ էին վճարում: Այստեղ զեռես չկան Փետրալյան ծավալուն հարաբերություններ: Այստեղ զոյություն ունեն այն հարաբերությունները, վորոնք արտացոլվել են ժողովրդից չըջիկ հարկ հալածելու սխառմի մեջ:

Կարող է պատահի, վոր յերեխաները չյուրացնեն ժողովրդից չըջիկ հարկ հալածելու (ПОЛНОДЬЕ) և Փետրալական շահագործման միջև յեղած տարբերությունը, սակայն համենայն դեպս անհրաժեշտ է, վոր յերեխաներն պատկերացում ստանան, թե Փետրալիզմն իսկույն չի ստեղծվել, այլ վոր յեղել են Փետրալիզմին մոտենալու վորոշ ետապներ: Յեվ մասնավորապես այսպիսի միջանկյալ ետապ է յեղել հարկի հալածումը: Իգորի սպանու-

թյան մասին յեղած պատմվածքը կարող է ոգնել յերեխաներին հասկանալու, վոր այստեղ կար դասակարգային անհավասարություն, վոր այստեղ կար պայքար իշխանների դեմ, շահագործողների դեմ: Սակայն ուսուցիչն իսկույն պետք է ընդգծի, վոր ժողովրդի ասպատակությունը յեղել է տարբերային, անկազմակերպ, դրա համար ել այն հեշտությունը է ճնշվել Իգորի ալրու: Ուրալի կողմից: Այս զեպրում պետք է բացատրել Ուրալի վրեժխնդրության մասին յեղած տեղեկությունների լեզնեղարային բնույթը:

Այնուհետև վարյա և շատ կարելի է բարդ հարցը՝ քրիստոնեւթյան մասին: Կիեվյան պետության մեջ քրիստոնեւթյան պատմությունը սկսվում է այն բանից հետո, յերբ Ուրալն զնաց Բյուզանդիոն և այնտեղ քրիստոնեւթյուն ընդունեց, վորովհետև այդ բանը պետք է նպաստեր սլավոնական ցեղերի միացմանը և յեւթարկել նրանց իրենց իշխաններին: Ուրալի կողմից քրիստոնեւթյան ընդունելն առաջին քայլն էր այս ուղղությամբ: Մեր դասադրքում պատմվում է թե Ուրալին դուր եր վարյա այն, թե ինչպես հունական քահանաները քարոզ էյին կարդում իշխանների իշխանության սրբազան լինելու մասին: Դրա համար ել նա համոզում էր իր վորդուն՝ Սվյատոսլավին քրիստոնեւթյուն ընդունել, սակայն Սվյատոսլավը զերադասեց սլավոնների միացման հարցը վճուել այլ մեթոդով՝ գնեքի մեթոդով: Դասադրքում պատմվում է Սվյատոսլավի և այն պատերազմների մասին, վորոնք կարելի յե մեկնաբանել վորպես բռնի միացման ձեւերից մեկը: Դրանք բնորոշ էյին Կիեվյան առաջին իշխանների և մասնավորապես Սվյատոսլավի համար:

Ութերորդ դասը իշխան Վյաչիմիրի, նրա կողմից քրիստոնեւթյուն մտցնելու և իշխան Յարոսլավի Իմաստունի մասին է: Այս դասում

ուսուցիչն ուղադրությունը պետք է կենտրոնացնի այն պայմանների վրա, վորոնց մեջ տեղի ունեցավ Կիեվյան իշխանների կողմից քրիստոնեւթյան ընդունումը, և հին սլավոնական աստվածների վրջնացումը: Գրիստոնեւթյան առաջադիմական դերը սերտորեն կապված է յեղել սլավոնների մեջ հունական կուլտուրայի տարածման հետ: Ահա թե ինչու շատ կարեւոր է նշել՝ զեռես դասընթացի սկզբում՝ Բյուզանդիայի կուլտուրական դերը: Յերեխաներին հարկավոր է ցույց տալ բյուզանդական կուլտուրայի թանգարանային հուշարձանները: Զուգարթաքար կարելի յե ոգտագործել ժողովրդական յերգերը և բիլիաները, նախապատվություն տալով սեփական վերապատմելուն, քանի վոր բիլիաների տեքստի ոգտագործումը չափազանց զեվար է վորր յերեխաների համար: Վերապատմելու հետ զուգընթաց կարելի յե քաղվածքներ բերել իյա Մուրոմեցի, Դոբրինի Նիկիտիչի և Ալյոշա Պոպովիչի քաղագործություններից, ցույց տալ համապատասխան թեկուզ և Վանեցովի «Յերեք դյուցազններ» նկարը: Սա տալիս է պարզ պատկերացում այդ ժամանակաշրջանի մասին: Ութերորդ դասը վերջանում է իշխան Յարոսլավի Իմաստունի բնութագրմամբ: Շատ համառոտ պատմվում է Կիեվյան պետության առաջին որենքների ժողովածվի մասին: Ուսուցիչը պետք է ընդգծի, վոր որենքների այս ժողովածուն, պաշտպանելով Փետրալ-իշխանների իրավունքները, ուղղված եր ընդդեմ հասարակ ժողովրդի-առմիկ դյուցազնների և ստրուկ-ճորտերի: Այս պատմվածքը դասադրքում պետք է ընդարձակել տրվածի համեմատությամբ:

Այնուհետև տրվում է Կիեվյան պետության կառուցվածքի մասին յեղած դասը: Այս դասը, վորը կոչվում է «Ժողովրդական տարբերային ասպատակություններ Կիեվյան պե-

տուլթյան մեջ» դժադրում է վուչ մի-
ախ աղբ ժամանակի հաստատու-
թյան դատարարության կառուցվածքի
պատկերը, այլ և բովանդակում է
մի քանի պատմվածքներ մասնաճյուղի
տարբերության բողոքներին մասին:
Հենց սկզբից պետք է ընդգծել դա-
տարարության պայքարի տարբերակին
բնույթն աղբ դարաշրջանում, վուչը
տարբերվում է 19-20-րդ դարերի
ապստամբությունների կազմակերպ-
ված բնույթից:

Այստեղ հարկավոր է նշել մի մո-
մենտ յեմա աղբ Վլադիմիր Մոնոմա-
խի մասին յեղած հարցն է: Նա
կրթված մարդ էր, նրա մայրը բոլ-
ղանդական կայսրի աղջիկն էր, նրա
ընտանիքն ամուսնացած էր գերմանական
կայսրի հետ, իսկ ինքն ամուսնացած
էր անդլիական թագավորի աղջկա
հետ: Արդյոք ինչու՞ համար է այս
բանը պատմվում յերեխաներին: Իսկ
սա խոշոր քաղաքական նշանակու-
թյուն ունի, վորովհետև Վլադիմիր
Մոնոմախն իր մեջ մարմնավորում
էր այն պետության ներկայացու-
թյունը, վորը փոքր, հետ ընկած
անկյուն չէր, այլ ուժեղ և մեծ պե-
տություն էր, վուչ պակաս ուժեղ,
քան, որինակ աղբ չըջանի Գերմա-
նիան: Այս հարցին իբրեւ ձեռնարկ
կարող է ծառայել Գրեկովի «Ֆեո-
դալական հարաբերությունները Կի-
յիվյան պետության մեջ» գիրքը (ա-
մենից լավն է 1937 թ. հրատարակու-
թյունը): Բացի այդ, կա Մարքսի
«Ժամանակագրական քաղվածքներ»
հոդվածը, վորը տպագրված է 1936
թիվ «Բոլշևիկ»-ի № 24-ում: Ե

Տասերորդ դասը նվիրված է Նով-
գորոդի յերկրին: Ուսուցիչը պետք է
հիշի, վոր Կիյվի պետության քաջ-
քաջումը տեղի ունեցավ այն բանի
հետեւանքով, վոր Ֆեոդալական իշ-
խանություններում զարգացավ մանր
բոյարների և իշխանների հողատի-
րությունը: Հարկավոր է հատակ
կերպով պատկերացնել Կիյևյան
պետության ամենամեծ գործի դրու-
թյունը: Նրա անկումը տեղի ունե-

ցավ վուչ թե նրա համար, վոր աղ-
քատացավ կամ քայքայվեց, այլ
նրա համար, վոր նրա առանձին մա-
սերն աճեցին, դորացան: Նովգորո-
դը-նման խոշոր ծաղկած և դարձա-
ցած մասերից մեկն էր: Դրանից հե-
տո բաժանվեցին Վլադիմիր-Սուզդա-
լայան Ռուսը և Գալիցիա-Վոլինյան
յերկիրը: Գալիցիա-Վոլինյան յերկրի
մասին, զԺրախտաբար, մենք միայն
հիշատակում ենք: Տեղի սղությունը
թույլ չտվեց մեղ դասադրքում ավե-
լի մանրամասն ասել աղբ յերկրի մա-
սին: Համենայն դեպս յերեք հիմնա-
կան մասերի այս բաժանումը շատ
կարեւոր է նշել և առաջին հերթին
հարկավոր է աշակերտներին պատմել
Նովգորոդյան յերկրի մասին, մատ-
նանքելով այն, վոր Նովգորոդի
գլուխ կանգնել է յին հարուստ հողա-
սերեր, բոյարներ և խոշոր վաճա-
ռականներ, վորոնք առեւտուր է յին
անում Արեւմտյան Յեւրոպայի և
Գերմանիայի հետ: Այս դեպքում հար-
կավոր է պատմել նաև Նովգորոդ-
յան վեչեյի (հանձնաժողովի) մա-
սին:

Մեր դասադրքում չի իրեալաբա-
նացվում աղբ վեչեն, ինչպես աղբ
հաճախ արվում էր առաջ: Նրանում
մենք վուչ մի գեմոկրատիա չենք դրո-
ւում: Դա բոյարների և առեւտրա-
կանների կառավարման ոլլկարիա
կան ձեւն էր: Վեչեյում արհեստա-
վորների և չքավորների յեղութիւնը
կարելի չէ ցույց տալ պատի մեծ
նկարի վրա՝ «Վեչեն Նովգորոդում»:
Այնուհետեւ, նորից պետք է ընդ-
գրծել սպասամբության տարբերա-
նությունը Նովգորոդում: Դրանց
թիւը չատ էր—մոտ 40 ապստամբու-
թյուն 13-րդ դարից մինչև 15-րդ
դարը:

Հարկավոր է չեչար դնել Նովգո-
րոդի պայքարի վրա շինողների գեմ,
վորոնք գրավել է յին Նովգորոդյան
հնագույն հողերը և գերմանական
«չուն ասպետները» վրա, ինչպես
նրանց անվանում էր Մարքսը: Հար-
կավոր է գունեղ կերպով յերեխանե-

րին պատմել հռչակավոր Լեդովոյե
(սառցային) մեծ ճակատամարտի
մասին, վորի մեջ գերմանացիները
գլխովին ջարդվեցին: Այս հինա-
վուրց հաղթանակը գերմանացիների
վրա— հերքում է ֆաշիստական այն
սուտը, թե գերմանացիները սլավոն-
ներից յերբեք չեն ջարդվել:

Այս բաժնի վրջին դասը՝ Կիյևյան
պետության մասին՝ նվիրված
է Սուզդալսկու Ռուսին: Նա
տալիս է պատկերացում Կիյևյան
պետության մեջ յերկրորդ խոշոր
կենտրոնի առաջացումը— Ռոստովո-
Սուզդալսկու վնչագության առաջա-
ցումը, վորը հետո վերանվանվեց
Վլադիմիրովո— Սուզդալսկու վնչա-
գություն: Այս վնչարոնք մինչև մոն-
ղոլական նվաճումներն այնքան ուժեղ
չէր, ինչպես Նովգորոդը: Նա բա-
ժանված էր մանր տիրակալություն-
ների և դրա համար չկարողացավ իս-
կական հակահարված տալ հարձակ-
վող մոնղոլական նվաճողներին: Այս-
տեղ կարելի չէ ողտադործել դասա-
դրքի քարտեզը, ուր ցույց են տըր-
ված Ռոստովը (Յարոսլավսկի) և

Սուզդալը: Դասադրքի յերկրորդ քար-
տեզում ցույց են տրված այնպիսի
քաղաքների վայրերը, ինչպես Մոս-
կվան և Վլադիմիրը: Այս նույն քար-
տեզում նշված է Չուդովսկի լիճը:
Ոգտադործելով քարտեզը, կարելի
չէ ակնհայտ կերպով պատմել շվեդ-
ների և գերմանացիների կողմից սլա-
վոնական հողերը դրավելու փորձեր
կատարելու մասին: Գալիցիայի կնչա-
գության մասին մենք միայն հիշա-
տակում ենք, սակայն նրա մասին
նյութեր կարելի չէ գտնել: Սոյովյեվի
և Կլյուչեյսկու դասընթացներում:

Անվիճելի չէ, վոր այս բոլոր մե-
թոդական ցուցմունքները պետք է
գիտնել միայն իբրեւ նախնական:
Պատմության դասավանդման կայուն
մեթոդի ստեղծում հանդիսանում
է ներկայումս առաջնահերթ խն-
դիր, վորը պատմական գիտու-
թյունների աշխատավորները պետք է
լուծեն միմիայն ամենասերտ միու-
թյամբ՝ մանկավարժ-պրակտիկների
հետ միասին:

(«ԶԿ»-ից)

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿԶԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

1.

Մեր դարոցների ուսուցիչները յերբեմն կարծում են, թե ԽՍՀՄ-ի պատմության հին շրջանը դաստիարակչական աշխատանքի համար նյութ չի տալիս, վոր պատմության դաստիարակչի ազդեցությունն աշակերտներին վրա սկսվում է միայն XIX դարի դասընթացից։ Սա բացատրվում է նրանով, վոր ուսուցիչը հաճախ արևելյան կերպով ուսուցման հարցերն առանձնացնում է դաստիարակությունից, աչքաթող անելով, վոր դաստիարակության հիմքը հենց հանդիսանում է պատմության մարքսիստական ըմբռնման տիրապետումը։

Պետք է ամեն կերպ վողջունել ուսուցչի ձգտումը՝ դասերի ընթացքում պերճորեն շարադրել պատմական դեպքերը և գրանով գրտվել աշակերտներին։ Բայց այստեղ չի կարելի մոռանալ, վոր յուրաքանչյուր պատկեր, յուրաքանչյուր բառ, աղյուղում են յերեխաների գիտակցության վրա, արթնացնում են նրանց միտքը և պետք է կոմիեն վորոշ հայացքներ ու հասկացողություններ։ Պետք է վող միայն հաստատուն իմանալ, թե պատմության դասընթացը դաստիարակության ինչպիսի հնարավորություններ է բաց անում, այլ և կարողանալ այնպես շարադրել նյութը, վորպեսզի իսկապես իրացնել այդ հնարավորությունները։

*) Թարգմանված է՝ «Исторический журнал» № 12, 1937 г.

Դաստիարակչական աշխատանքի գլխավոր աղբյուրն այրոբեմներն անխնդելորեն կապված են միմյանց հետ։ Միևնույն նյութը հիմք է տալիս մի շարք հարցեր դնել աշակերտի առաջ։ Դաստիարակչական աշխատանքի վորեն մի խնդրի լուծումն անչեղորեն տանում է դեպի նրան մոտիկ ուրիշ դաստիարակչական խնդիրներով դրադելու անհրաժեշտությունը։

Նշենք մի քանի այդպիսի խնդիրներ, վորոնք բղխում են պատմության մարքսիստորեն լենինորեն կառուցված դասընթացի ուսումնասիրությունից։

Հիմնական խնդիրը — խորհրդային հայրենասիրության դաստիարակությունն է. այսինքն՝ իր հայրենիքի համար գիտակցական հպարտության դաստիարակություն, հայրենիք, վոր առաջինը մարդկության պատմության մեջ կառուցեց սոցիալիստական հասարակարգ. նրա (սոցիալիստական հասարակարգի) հետագա ամրացման և կոմունիզմի լիակատար հաղթանակի համար պայքարելու անհրաժեշտության գիտակցության դաստիարակություն. մեր շինարարությունը խոչընդոտ հանդիսացող բոլոր թշնամիների դեմ պայքարելու պատրաստակամության դաստիարակություն. դեպի մեր դաստիարակչին թշնամիներն ատելություն պատվաստելը։

Այս առաջին խնդիրն անխզելիորեն կապված է յերկրորդ խնդրի հետ —

295
242

դաստիարակչին պայքարի, իրեն պատմության հիմնական շարժիչ ուժի նշանակության հասկացողության, դաստիարակչին պայքարի պատմական ձևերի և պրոլետարիատի գիտատուրայի հասկացողության դաստիարակության հետ։

Սոցիալիզմի համար պայքարող ակտիվ մարտիկը — սոցիալիստական մեծ հայրենիքի քաղաքացին — դրարոցում պետք է հիմք ստանա գիտական, մարքսիստական աշխարհայացքի հետագա տիրապետության համար։ Այս կապակցությամբ պատմության դասընթացի ուսուցման աշխատանքը պարտավոր է հետապնդել — ակտիվ, մարտերիայիստական աշխարհայացողության հիմունքները յուրացրած, մարտնչող անաստված դաստիարակելու նպատակը, իսկական ինտերնացիոնալիստ, ԽՍՀՄ-ում սոցիալիզմի ամրացման և համաշխարհային պրոլետարական հեղափոխության համար պայքարող մարտիկ, լենինյան — ստալինյան աղյուսին քաղաքականության հիմունքները հասկացող, ԽՍՀՄ-ի ժողովուրդներին խորապես հարգող մարտիկ դաստիարակելու նպատակ։

ԽՍՀՄ-ի պատմության դասընթացի ուսումնասիրությունը հիմք է տալիս ԽՍՀՄ-ի քաղաքացու վրա դրված սոցիալիստական պարտականություններն աշակերտի կողմից գիտակցելու, նրան ներշնչելու իր մեջ հաստատուն կամք և կոմունիզմի համար պայքարելու կարողություն կոմիելու ձգտում։ Կուլտուրայի և գիտության նշանակության հասակ հասկացողությունը ժողովուրդների պատմության մեջ, անկասկած, աշակերտի մեջ կրքազացնի ձգտում տիրապետելու կուլտուրայի և գիտության նվաճումներին ներկայիս նրանց դրությունը։ Սրա հետ միասին պատմության դասընթացը ցույց կտա յերևաններին գիտության և կուլտուրայի զարգացման սահմանափակությունը դաստիարակչին հասարակության մեջ

և նրանց ըստ ամենայնի զարգացման լայնածավալ հնարավորությունները սոցիալիզմի որոք։

Այժմ անցնենք մեր կողմից առաջադրած խնդիրներին բննարկությանը պարոցում կատարվող աշխատանքի կոնկրետ որինակներով։ Այս հոդվածում կանգ կառնենք միայն խորհրդային հայրենասիրությունը դաստիարակելու վրա։

Պրոֆեսոր Ա. Վ. Շեստակովի խըմբագրած ԽՍՀՄ-ի պատմության համառոտ դասընթացի ամենաարժեքավոր հատկությունը կայանում է նրանում, վոր նա աշակերտի մեջ խորհրդային հայրենասիրության զարգացման համար ըստ լայն հիմք է տալիս, արմատապես տարբերվելով նախահեղափոխական շրջանի դաստիարակչից, վորոնք նացիոնալիզմի և չովինիզմի թույն ելին սրկում։

Սակայն պատմական նյութի հիման վրա ինչպես պետք է իրացնել խորհրդային հայրենասիրության դաստիարակությունը։

Այդ խնդրի ճիշտ լուծումը պահանջում է աշակերտների մեջ վատ պատկերներ ստեղծել, վորին պետք է ուղեկցեն մարքս — լենինյան վերլուծությունը և այդ պատկերների ընդհանրացումը։ Դիմենք 5—7 դասարաններում այժմ անցկացվող ԽՍՀՄ-ի պատմության դասընթացի դասընթացին։

Մեր աշակերտը հպարտանում է նրանով, վոր ԽՍՀՄ-ն աշխարհում առաջին յերկիրն է, վորը յերկրագնդի մեկ վեցերորդ մասում սոցիալիզմ կառուցեց։ Աշակերտը պետք է նույնպես հասկանա, թե ինչպես բան վորենքի ու գյուղացիների անողոր պայքարը շահագործող դաստիարակչի դեմ, թե ինչպես ԽՍՀՄ-ի ժողովուրդների հաղթական հերոսական պայքարն անկախության համար սոցիալիստական հասարակության բուսեղծագործողներ կոմիեց։

Այս բանն աշակերտների մեջ հետաքրքրություն կստեղծի գեղի ԽՍՀ

Միութեան պատմութիւնը: Այստեղից էլ բոլորովն են այն հանգուցային հարցերը իՍՂՄ-ի պատմութեան մեջ, վերոնց վրա պետք է հաստատել ուշադրութիւն դարձնել: Աշակերտները հետ միասին անհրաժեշտ է հետևել այն բանին, թե ինչպես եր ձևակերպվում ուսումնական պատմութիւնը, քայլ առ քայլ պատմա- ժամանակագրական հետևողականութեամբ ուսումնասիրելով մեր հայրենիքի և նրա բազմաթիւ ժողովուրդների առաջադեմական դարգացումը: Միաժամանակ վոչ մի ղեկավարում չպետք է մոռանալ կրկնել աշակերտներին, վոր այդ շրջանում խոսքը դասակարգային հասարակութեան պատմութեան մասին է, վորի հիմքը շահագործումն էր, և վոր միայն պրոլետարական հեղափոխութեամբ վերացրեց շահագործումը, վերացրեց դասակարգերը:

Բերենք մի քանի որինակներ: Խոսելով Կիւմիյան պետութեան մասին, վոչ մի կերպ չի կարելի բնորոշել այն իբրև հետամնաց պետութիւն: Պետք է խստորեն ընդգծել, վոր Յարապի և Վլադիմիր Մոնոմախի ժամանակների Կիւմիյան պետութեանն էր ժամանակի Յեվրոպայի պետութիւնների հետ միևնույն մակարդակի վրա յեր կանգնած: Պարտադիր կերպով պետք է նշել Կիւմիյան պետութեան տնտեսական և կուլտուրական արագ զարգացումը և նրա միջադպիսին նշանակութիւնը: Միաժամանակ պետք է ցույց տալ ուսմիկին հողին ամրացնելը և նրա դաժան շահագործումը, նրա քայքայումն իշխանական յերկպառակութիւնների հետևանքով:

Վերլուծելով ուսումնական հողերի միացման պատմութիւնը Մոսկւայի իշխանութեան շուրջը, պետք է ընդգծել այդ պրոցեսի առաջադիմական լինելը: Անհրաժեշտ է հիշել Ենգելսի արտահայտութիւններն արքայա-

կան իշխանութեան դերի հարցի մասին:

«...արքայական իշխանութիւնը das konigtum այդ ամբողջ համընդհանուր շխտութեան մեջ առաջադիմական տարր եր, — այդ միանգամայն ակներև է: Նա կարգի ներկայացուցիչն էր անկարգութեան մեջ, կազմավորող ազգի ներկայացուցիչը հակառակ նրա (ազգի) խրոսովարար վաստակաւ պետութիւնների բաժանմանը»¹⁾:

Անկախաձ, նույնպիսի առաջադիմական դեր է յիշ խաղում Մոսկւայի իշխանները: Սակայն պետք է ընդգծել աշակերտներին, վոր Մոսկւայի պետութեան կազմվելը բոլորովն խաղ ընդգծ չեր կրում: Գա կարելի չէ պարզել թեկուզ Նովգորոդի միացնելու պրոցեսում: Նովգորոդում բնականութեան հիմնական մասը կողմնակից եր Մոսկւային միանալուն: Նովգորոդը Մոսկւային միացնելու պրոցեսը՝ առաջադիմական եր: Իսկ Նովգորոդը Լիտւային միացնելը լեհական պաների ղեկի սկզբից է վեր ուսումնական հողերն ունեցած զավթողական նպատակների ու ձգտումների իրագործում կրկնել: Միացնելով Նովգորոդը, Մոսկւայն ստրկացրեց և ամբերեց այն:

Այստեղ ուսուցչին հարկաւոր է ամուր հիշել Ենգելսի հոգվածից վերևում բերված պարբերութեան վերջավորութիւնն այն առթիւ, վոր արքայական իշխանութեան կողմից ստրկացման և կողոպտման են յենթարկվել նրա դաշնակիցները: Այդ դրույթը նշանակալից չափով կիրառելի չէ նաև Նովգորոդի վերաբերյալ:

Վերջապես, անպայման պետք է ընդգծել և այն, վոր ուսումնական հողերը համաբերով Մոսկւայի շուրջը,

1) К. Маркс и Ф. Энгельс «О разложении феодализма и развитии буржуазии». Сбор. соч. т. XVI, часть I-я, стр. 445. Партиздат. 1937 г.

իշխաններին ղրկելով քաղաքական իշխանութիւնից և դրանով իսկ վերջ դնելով քաղաքական ջլատմանը, Մոսկւայի թագավորները բոլոր միջոցներով պաշտպանում էին նույն իշխաններին, բոյարներին և ծառայող մարդկանց տիրապետութիւնը գլուղացիների նկատմամբ:

Քննելով Մոսկւայի պետութիւնը բազմազգ պետութեան վերածվելու հարցը, նմանապես հետագա թեմաներում ուսումնասիրելով ուսումնական պետութեան նոր զավթումները, պետք է ցույց տալ նրանց նշանակութիւնը Մոսկւայի ուժեղացման համար: Սակայն դրա հետ միասին վոչ մի ղեկավար չի կարելի աքողել այդ ժողովուրդների շահագործումը Ռուսաստանի տիրող դասակարգի ներկայացուցիչների կողմից:

Ուսումնասիրութեան նույնպիսի պլան պետք է կազմել նաև այնպիսի բաժինների համար, ինչպես Պետրոս I-ի թագավորական գործունեութիւնը, կապիտալիզմի դարգացումը և այլն: Այսպիսով, մենք պետք է սովորեցնենք աշակերտին հասկանալ դարգացման առանձին և տարբեր առաջադիմական լինելը և այդ դարգացման ուղիները, տալ նրանց ճիշտ գնահատականը, այսինքն՝ հայտարարել նրանց դասակարգային ելուցիւնը:

Բարձր դասարաններում (8—10) այս խնդիրը կոնկրետ նույնի ընդարձակման հետևանքով կբարդանա: Պետք է տեսական հարցեր դնել. որին նաև, իՍՂՄ-ի պատմութեան պերիոդիզացիան, իՍՂՄ-ի պատմութեան ուրիշ յերկրների պատմութեան հետ ունեցած կապի ամելի լայն ուսումնասիրութիւնը:

Պրոֆեսոր Ա. Վ. Շեստակովի խաղաղած դասաւրբին նվիրված հոգվածներում մեծ ուշադրութիւն եր դարձված մեր հայրենիքի թշնամիների զավթողական ձգտումների ղեկ իՍՂՄ-ի ժողովուրդների հերոսական պայքարի ղեկիցիկ ցուցադրմանը:

Այդ հոգվածներում խոսվում է Ալեքսանդր Նեւսկու գլխավորութեամբ Նովգորոդի պայքարի մասին ղերմանացիների և ղվեդներին ղեկ, լեհական ինտերվենցիայի ղեկ մղած պայքարի մասին XVII դարում: Ցույց է տված, թե ինչպես պետք է ընդգծել ժողովրդի հերոսութիւնն անցյալում և ինչպես այդ անցյալից աշակերտներին հասցնել իՍՂՄ-ի ժողովուրդների պայքարի հերոսութեանը կապիտալիստական պետութիւնների ինտերվենցիայի ղեկ: Վերջապես, խոսվում է նաև աշակերտութեան մեջ իր սոցիալիստական հայրենիքը պաշտպանելու պատրաստակամութեան ղգացմունքի դաստիարակութեան մասին:

Ձերկնելով արդեն արտահայտած դրույթները, անհրաժեշտ է կանգ առնել յերկու մոմենտի վրա: Ամենից առաջ պետք է հաշի առնել, վոր դասաւրբում ղերած ղավթողների ղեկ մղած պայքարի կոնկրետ փաստերը հնարաւորութեան են տալիս ընդգծելու պայքարի բոլոր ծանրութիւններն իրենց վրա կրող ժողովրդական մասսաների ղերը, վորոնք, ղնայած այդ ծանրութեան, յերբեմն այդ պայքարը նախադրների ղեկ կաղ մակերպում են հակառակ տիրող դասակարգերի ցանկութեան:

Բերենք որինակներ: Թաթարական լծի անկման կապակցութեամբ յեղած անցքերում, նույնիսկ Կոստոմարովը նշում է Մոսկւայի ժողովրդի ղնչումը Իվան III-ի վրա: Ժողովրդական ապստամբութեան սարսափը տոկոսից իվան III-ին առաջնորդել Ուլադիսլա վրա կանգնած ղորերը:

XVII դարի լեհական ինտերվենցիայի և նրա ղեկ մղած պայքարի թեմայում անհրաժեշտ է ընդգծել բոյարների ղավաճանութիւնը, նրանց մատնութիւնը, նրանց ղերը լեհական հոլանաւորյալների (сваленников) արքունիքներում, նրանց ղավաճանական ղերը 1611 թ. ապստամ-

բության ժամանակ Մոսկվայում, գյուղացիական ջոկատների ապստամբութեանը միանալու նշանակութեանը, վորով վորոշվեց նիժնեգորոդյան աշխարհագրի (ОПОШЕНИЕ) հաջողութեանը:

Պատմելով 1812 թ. պատերազմի մասին, պետք է նշել պարտիզանական շարժումը և հատկապես շարքային կազմի կողմից արտահայտված ճնշումը, վորը հասցրեց խոշորագույն դորաժար Կուտուզովին գլխավոր հրամանատարի պաշտոնին առաջադնելը: Պետք է նշել, թե ինչպիսի անտանելի ծանր բեռ էր կրում իր վրա այն ժամանակ ունեցողացին, և նրա խորը հայրենասիրութեանը հակադրել աղնակա՛նութեան հայրենասիրութեան ժամանակավոր վերելքին, աղնականութեան միտք և փորձը՝ թուլացնել իր «աղնաբարտ ավյունը», վորը բորբոքված միճակում հասցրեց մի շարք վորոշումների, վորոնք չու՛ն փութ էին նրանց՝ իրեն ճորտերի տերերի՝ սեփական նյութական շահերը:

Պետք է նշել Ղրիմի պատերազմում գլխավորների և նախատիների կողմից Սևաստոպոլի հերոսական պաշտպանութեանը՝ գլխավորութեան և ուղղակի թույլ տեսնելու, անչնորհք հրամանատարութեան և կողմնակից ինտենդանտութեան պայմաններում:

Յերկրորդ մոմենտը, վորը չափազանց կարևոր տեղ է բռնում պատերազմական անխառնաճիճ ծրագրում, դա պաշարն և բուրժուական պացիֆիզմի դեմ, վորով ամբողջապես անվաճ էին մինչհեղափոխական լիբերալ դատադրերը: Այդ վրձնասակար միտումների ուժեղ արձագանքները գոյություն ունեն նաև արդեն հեղափոխութեանից հետո լույս տեսած մի շարք դատադրերում:

Պետք է հիշել, վոր մենք՝ պատերազմը խաղաղ միջոցներով վերացնել

յերազոյ պացիֆիստներ չենք դատարարում: Խորհրդային աշակերտը պետք է հասկանա, վոր պատերազմը դատակարարյին հասարակութեան անխուսափելի ծնունդ է: Մեր սոցիալիստական հայրենիքն ապրում է կապիտալիստական շրջապատում: Փաշտոտական կառավարութեանը բաց է բաց խոստում են Սորհրդային Միութեան վրա հարձակվելու մասին: Ուստի խորհրդային աշակերտների մեջ պետք է դատարարել պատրաստակամութեան հակահարված տալու ֆաշիստական ազդեցություններին, հակահարված տալու համար պատրաստ լինելու անհրաժեշտութեան գիտակցութեան առաջ բերել, աշխնքն՝ ուժեղացնել Կարմիր Բանակի հզորութեանը և տեխնիկական գիտվածութեանը վորը մեր հայրենիքի վրա հարձակում գործելու դեպքում պետք է ջախջախի թշնամուն նրա տերիտորիայում:

Այս պրոբլեմը կծառանա աշակերտներին առաջ նաև բարձր դասարաններում, բայց այստեղ աշակերտների ավելի լայն պատմական գիտելիքները հնարավորութեան են տալիս ավելի խորը ծախսելու դատարարական աշխատանքը: Բերելով ավելի մեծ քանակությամբ փաստեր, պետք է աշակերտներին հասցնել աղնակի հասկացողութեանների տիրապետման, ինչպիսին են բուրժուական պացիֆիզմը, հակամիլիտարիզմը: Դրան լայն հիմք են տալիս ինժե՛ր-պատմութեան և նոր պատմութեան թեմաները: Վերցնենք, որին նաև համար, դասընթացների աղնակի պիսի բաժիններն, ինչպիսին է ինտերնացիոնալը, դանադան յերկրներին սոցիալիստական կուսակցութեանների վերաբերմունքը գեղյի պատերազմը: Այս բաժինները, մարքսիզմ-լենինիզմի կյանափոխների աշխատութեանների հիման վրա, հնարավորութեան են տալիս ուսումնասիրել նաև կապիտալիզմի որոշ պա-

տերազմների անխուսափելիության և նրանց դադարեցման պայմանների տեսական հիմնավորումը: Վերջապես պետք է տարբերել առանձին պատերազմներն բնույթը և այդ բնույթով պայմանավորված վերաբերմունքը դեպի պատերազմը: Որինակ, պետք է խոսել յակոբինական հանրապետութեան պատերազմների, Նապոլեոնի դեմ մղած պատերազմի մասին: (Փրանս-իտալիա-ալիստիական պատերազմի մասին և Մարքսի վերաբերմունքի մասին դեպի այդ պատերազմը, Փրանս-ալիստիական պատերազմի մասին և Մարքսի ու Ենգելսի կողմից նրան տված դասատեսականի մասին:

Սորհրդային հայրենասիրութեան դատարարական իրացման մեջ մեր խնդիրը նկարագրված յերկու մոմենտներով էլ ապավում: Կան շատ ուրիշ առաջնակարգ կարևորութեան ունեցող մոմենտներ: Առաջին հերթին դա շահագործող մասնաների՝ շահագործողների դեմ մղած պաշարի հերոսութեան ցուցադրումն է, անցյալի հեղափոխական առաջնորդներին ցուցադրումն է, Մարքսի, Ենգելսի, Լենինի, Ստալինի — պրոլետարիատի առաջնորդների կյանքի ու գործունեյութեան ուսումնասիրութեանն է, քաղաքացիական պատերազմի և սոցիալիստական շինարարութեան հերոսների ուսումնասիրութեանն է:

Կադ առնենք այն հարցի վրա, թե ինչպես պետք է ծանոթացնել աշակերտներին իշխող դատակարողների պատմական խոշոր գործիչներին, վորոնց գործունեյութեան իրեն առաջադիմական և ճանաչված: Այս խնդիրը դարձնում մինչև այժմ շատ վատ է դրված: Ուսուցչին դեռևս կաշկանդում է Պոկրովսկու չկուլյի ազդեցութեանը, վորը հախտոն բացասական վերաբերմունք ուներ դեպի իշխող դատակարող բոլոր պատմական գործիչները, վորը փորձում էր վրձնել վերածել պատմական խոշոր գործիչներին:

Ահա մի քանի որինակներ: Այս տարի, արդեն պրոֆեսոր Ա.Վ. Շեռտալովի խմբագրած դասագրքին ծանոթանալուց հետո, լսում էլինք, վոր միջ միայն շարքային ուսուցիչը, այլև Լուստոգովսկի տեսուչը վրդովվեց, յերբ ուսուցչին լսող դասագրքի, Սվյատոսլավին բնութագրել է, իրեն առաջադիմական գործիչ: Նրա առարկութեաններն հանդում էլին նրան, թե Սվյատոսլավին դրական բնութագրել է ի կարևոր տալ, այլ վրեժորոնք պետք է դարձնել այն, վոր նա միայն շահագործող էր:

Ավելի հաճախ լսում էլինք, վոր ուսուցչիները տարակուսանքի մեջ են ընկնում և վրդովվում են նրանից, վոր Կուտուզովին անվանել են մեծ դորաժար, վոր նրան դրական բնութագրել է տրված, մինչդեռ նա ուսուցիչներ և ցարական շքանշաններ էր վրում:

Այսպիսի անմիտ և սուբյեկտիվ գույնավորումներ վկայում են հարցի ելութեանը կատարելապես չհասկանալու մասին: Իշխող դատակարողների խոշոր պատմական դեմքերի առաջադիմական նշանակութեանն ընդունելն ու ցուցադրելը բոլորովին չի նշանակում իդեալականացնել նրանց: Ընկեր Ստալինը Պետրոս I-ի դերը դասատեսականում իշխող դատակարողների ներկայացուցիչների առաջադիմական գործունեյութեան ճիշտ բնութագրման կյանիկ որինակ տրվեց:

Պետք է հասկանալ, վոր մեր հայրենիքի անցյալը առաջ է քաշել խոշոր մարդկանց՝ դորաժարների, քաղաքական գործիչների և այլն: Սրա բացասումը կհանգի նորից մեր մեծ ժողովրդի ստորացմանը:

Տալով Պետրոս I-ի գործունեյութեանը, իրենից առաջադիմական գործունեյութեան դասատեսական, պետք է անպայմանորեն ընդգծել, վոր նա վաստակաշունչների ու կարվածատերերի թաղալորն էր: Խոսելով Կուտուզովի մասին, իրենից մեծ գործարի, պետք է ցույց տալ, վոր

նա ճորտատիրական դասակարգերի ներկայացուցիչն էր :

Այսպիսով, ճիշտ գնահատականը կհայտնաբերվի միայն այնպիսի պատմական տեղի, պատմականորեն պայմանավորվածությամբ հայտարարված մեջ : Սակայն, հայտարարելով անցյալի մի քանի դոր ծրիներն առաջադրված պետք էր, անհրաժեշտ է վառ կերպով դժագրել չահագործվող դասակարգերի թըշնամիներն կերպարանքը, ցույց տալով պոլիտարիատի ու դյուդացիության դեմ ուղղված նրանց գործունեությունը : Նրանց պետք է խիստ բացասական բնութագրեր տալ, վորոնք աշակերտների մեջ պետք է առաջ բերեն ասեղնության դեմացմունք և ժողովրդի թշնամիներն դեմ պայքարելու ու նրանց վրեժապետության հրաժեշտության գիտակցություն : Սա վերաբերում է Պատկերիչի, Պանինի, Նիկոլայ Լևին, Արախչևի, Պրեդոնոսցևի, Վիտտեյի, Ստոլպինի և շատ ուրիշ գործիչների դեմ հաստատվածներն : Առանձնապես ուշադիր պետք է վերաբերվել այդ խնդրին այն ժամանակ, յերբ խոսք կըլինի խորհրդային պետության թըշնամիների մասին :

Պատանիներին մեջ խորհրդային հայրենասիրությունը դաստիարակելու պլանին մեջ կանգ առնենք նաև մի մոմենտի վրա—կուլտուրական նվաճումներին, գիտության, արվեստի, գրականության ներկայացուցիչներին ծանոթանալու վրա :

Մինչև վերջին ժամանակները կուլտուրայի պատմությանը չափազանց քիչ ուշադրություն էր հատկացվում : Պրոֆեսոր Ա.Վ. Շեստաևիով խմբագրած դասագիրքըն արդեն պատմության տարրական դասընթացում նշանակալի տեղ է հատկացնում կուլտուրայի գարգացմանը : Աշակերտները պետք է իսկապես խմանան, վոր գի-

տական և կուլտուրական նվաճումներին ժամանակակից մակարդակը հանդեպ է շատ յերկար դարգացման վրա :

Իսկական խորհրդային հայրենասիրությունը դաստիարակելու համար պետք է, վոր աշակերտը ճանաչի և պարծենա իր հայրենիքի մեծ մարդկանցով (գրողներով, գեղարվեստագետներով, գիտնականներով) : Անհրաժեշտ է, վոր նա Վիսնյակին, Բեկոնցին արդեալով տեսնի իսկական դյուդացիությունը ճորտատիրական Ռուսաստանում, վորքան խոշոր մարդիկ և շատ արժեքավոր դյուդներ են կործանվել չահագործողներին կատարելիս ու կալվածատերերին ճնշման տակ : Անհրաժեշտ է, վոր աշակերտը հասկանա, վոր ժողովրդի մեջ, չնայած բոլոր արդեւքներին, այնուամենայնիվ առաջ ելին գալիս համաշխարհային հուշակ ստացած խոշորագույն դեմքեր, վոր ցարական Ռուսաստանում գիտություն, գեղարվեստի լավագույն ներկայացուցիչները մշտական հետապնդման ենթյան յերբ թարկվում, և նրանցից շատերն են կործանվում, տանվելով ցարական ուժի մի կողմից : Միայն այդ սարսափելի անցյալի կոնկրետ փաստերն խմանալով, աշակերտը կարող է զգալ, թե վորքան բան է արել խորհրդային իշխանությունը կուլտուրայի գարգացման համար, ինչպես և հոգ տանում նա գիտության և արվեստի ներկայացուցիչների մասին, ինչպես արագորեն և արդունավետ են ընթանում այժմ կուլտուրական շինարարությունը, ինչպես խորհրդային միությունը, ինչպես մեծ Ստալինյան Սահմանադրությունը ապահովեցին մեր սոցիալիստական հայրենիքի բազմաթիվ ժողովրդների ու ժների ու ընդունակություններին դարգացումը :

2.

Մենք կանգ առնենք դաստիարակչական աշխատանքի մի խնդրին—խորհրդային հայրենասիրության դար-

գացման վրա : Բոլորովին պարզ է, վոր այդ խնդիրը կարելի է լուծել պատմության միայն Մարքս-Լենինյան դասընթացի ուսումնասիրության հիման վրա :

Այդ ուսումնասիրության պրոցեսում վորոշ աշխատանք են տարվում աշակերտների կողմից գիտակցելու դասակարգային պայքարը իրեն պատմության շարժիչ ուժ, վորը հանդիմ է պոլիտարիատի դիկտատուրային :

Դրա համար պետք է ցույց տալ դասակարգային պայքարի զարգացումը և պատմական անցքերի ու յերեմիությունների դասակարգային հիմունքները : Կանգ առնենք առաջին հարցի վրա, թվում է, թե այնքի դյուդին, բայց դարձյալ գործնական աշխատանքներում դեռ յեղի բոլորովին չլուծված հարցի վրա :

Պատմության դասընթացը աշակերտներին պետք է տա հերոսական հեղափոխական պայքարի վառ պատկերներ : Ցույց տալով այդ պատկերները, պետք է ընդգծել աշակերտների համար, վոր դասակարգային պայքարը մեծ դոհեր կլանեց հեղափոխական ժողովրդից :

Մենք միշտ պետք է հիշենք ընկեր Ստալինի խոսքերը Սահմանադրության նշանակության մասին. «Վոր պես արդյունք պայքարի ու գրկանքների ա նցած ուղու հաճելի ու բերկրալի յե ունենալ սեփական Սահմանադրությունը, վորը խոսում է մեր հաղթությունների պատվերի մասին : Հաճելի ու բերկրալի յե գիտենալ, թե յնչի համար են մարտնչել մեր մարդիկ և ինչպես են հասել նրանք համաշխարհային պատմական հաղթությունը : Հաճելի ու բերկրալի յե գիտենալ, վոր մեր մարդկանց առատորեն թափած արյունը ապարդյուն չի անցել, վոր այդ արյունն իր արդյունքներն է տվել » :

Խորհրդային պատանին— Հոկտեմբերից հետո ծնված աշակերտը, վորը

ապրում է սոցիալիստական հասարակության պայմաններում— դասակարգային պայքարի պատմական փաստերի ուշադիր ուսումնասիրության միջոցով պետք է զգա անցյալի պայքարի հերոսությունը : Ուսումնասիրելով անցյալի դասակարգային պայքարը, նա պետք է հասկանա, վոր նա վերջին հաշվում հանգեց սոցիալիստական հեղափոխության հաղթանակին Ռուսաստանում :

Ուսուցչի տված պատկերները պետք է լինեն ցայտուն, կենդանի : Սա վերաբերվում է և դեպքերի նկարագրությանը և մարդկանց : Կենդանի, վառ նկարները պատմության ամբողջ դասընթացի ընթացքում պետք է վանդանա լինեն աշակերտության առաջ : Նյութն այնպես պետք է տալ, վոր պետք է նա ցնցի աշակերտին, վոր նրա մեջ առաջացնի խոնարհվելու ու հարգանքի զգացմունք դեպի ժողովրդի ու նրա առաջնորդների հերոսությունը :

Պայծառ պետք է լինեն Բոլոտնիկովի, Պոդգայտի, Ռադինի պատկերները կյանքով լի պետք է լինեն պատմաբանների կողմից Ցուլայի պաշտպանության, բոլորների ու յեների դեմ մոակցությունների արատաժողության նկարագրությունները և այլն : Առանձնապես մեծ ուշադրություն պետք է նվիրել պոլիտարիատի հեղափոխական պայքարին. պետք է գունաղեղ, պատկերավոր կերպով պատմել գործադուլների, խմբակների ընդհատակյա աշխատանքի, պղծապատմության նախապատրաստության, նրա կազմակերպման մասին :

Բարձր դասարաններում դասապարգային պայքարի հարցերի շրջանակը նշանակալի չափով բացանում է : Սակայն, վոր մի դեպքում չի կարելի թուլացնել ուշադրությունը աշակերտի մեջ վորոշ տրամադրություններն ստեղծելու նկատմամբ : Մինչդեռ ուսուցիչները հաճախ այստեղ բավականանում են լոկ փաստերը արձանագրելով և նույնիսկ փորձում

են «սկզբունքներն» հիմնադրել ալը, հայտարարելով, վոր պատկեր- ները պետք են կրտսեր 4 դասարան- ների համար իսկ բարձր դասարաննե- րում, իբր թե, պետք է վորքան կա- րելի յե շատ դատողութիւններ աւլ:

Դա ճիշտ էն. «Պատմիկն» զրա- հանալի ապստամբութեան, առաջին խորհրդի դործունեութեան, հոկ- տեմբերյան պործադուլի, դեկտեմբեր յան պինված ապստամբութեան, Հոկ- տեմբերյան Մեծ սոցիալիստական հե- դափոխութեան որերի և հեղափոխա- կան պայքարի խոշորագույն ետադ- ների հետ վերաբերւած ուրիշ անցքերի նկարագրութիւնները միշտ պետք է լինեն պունագեղ, եմոցիոնալ կերպով հագեցված: Անհրաժեշտ է, վոր շա- րադրութեան ժամանակ աշակերտը ապրի այդ դեպքերը: Այսպիսի դա- տերը ուսուցչից մեծ պատրաստակա- նութիւն են պահանջում: Նրա պատ- մածը պետք է կրնայ աշակերտին, ներշնչի նրա մեջ պայքարող ճնշված դատարարների հետ համերաշխու- թեան գոյացմունք, դեպի ճնշողները ատելութեան դրացմունք:

Իսկական դատարարակութիւնը ա- մենից անաջ պահանջում է, վոր անց քերը ճիշտ հասկացվեն և դրա հիման վրա՝ աշակերտի մեջ գիտակից համե- րաշխութիւն կամ ատելութիւն արթ- նացվի: Պրոֆեսոր Ա. Շեստակովի խմբագրած դատագիրքը պատմու- թեան տարրական դասընթացում վոր մի սեղ չի սահմանափակվում հա- սարակ նկարագրութեամբ. նա միշտ յերկամների ուշադրութիւնը կանդ- նեցնում է շարժման պատճառ- ների բացատրութեան վրա: Մրա հետ մեկտեղ դասագիրքը միշտ ցույց է տալիս շարժման յուրահա- կութիւնը, վորը պայմանաւորված է այն դարաշրջանով, պայմանաւոր- ված է այն ժամանակվա դատակար- րերի հարաբերակցութեամբ և դերով:

Իսկ դպրոցական պրակտիկայում անալիզը հաճախ հասցնում են միևի-

մումի, և այն էլ ընդհանուր ֆրազ- ներով: Հետևանքը այն է լինում, վոր բոլոր հեղափոխական շարժում- ները մեկը մյուսին նման են դառ- նում:

Բարձր դասարաններում չափից դուրս ավելացնելով փաստերի բանա- կը (մեծամասնութեամբ առանց կոնկ- րետացնելու այն), մենք համարյա վորքան չենք անում այդ փաստերը խորացված կերպով հասկանալու հա- մար: Այդ պատճառով պատմական փաստերը շատ հեշտով խամբ աշա- կերտների կողմից տեղափոխվում են և՛ ժամանակի, և՛ տարածութեան մեջ: Ընդհանրացումները կոնկրետ նյութից սկսում են անջատ- անջատ դրութիւն ունենալ, չեն դիմում ա- շակերտին ուսումնասիրող փաստերի համակցութեամբ:

Արդեն 5-7 դասարաններում, այս տարի աշխատելով պրոֆեսոր Ա. Շեստակովի խմբագրած դասագիրքով, պետք է խորացնել շարադրվող նյու- թի լմբւումը՝ աշակերտի կողմից: Այդ բանը տարբեր աստիճանով պետք է անել 6 և 7 դասարաններում: (5-րդ դասարանը, բոլորովին դուրի լինելով պատմական դիտելիքներից, մենք ստիպված ենք թողել այն 4-րդ դա- սարանի մակարդակի վրա): Սակայն խորացնելով դասընթացը, վոր մի դեպքում չպետք է կորցնել նրա հիմ- նական բովանդակութիւնը: Այս ի- մաստով Ա. Շեստակովի խմբագրած դասագիրքը շատ լավ որինակ է տա- լիս: Ամբողջ գրքով անցնում է բան- վորների ու գյուղացիների դաշինքի վրա հենվող բանվոր դատակարարի գիկտատուրայի անհրաժեշտութեան դադարի, հեղափոխական շարժու- մը մարքսիզմ-լենինիզմով գինված պրոլետարական կուսակցութեան կող- մից ղեկավարելու անհրաժեշտու- թեան դադարը: Դասագիրքը հե- տեփողականորեն անալիզի յե յեն- թարկում հեղափոխական շարժման բոլոր խոշորագույն փաստերը, շա- րադրում է շահագործվող դատակար-

րերի դրութիւնը: Սկսած Բոլոտնի- կովի շարժումից, վորի կոնկրետ նը- կարագրութեան մեջ ցույց են տրված գյուղացիական շարժումների թույլ կողմերը, դրվում է գյուղացիների առաջնորդ պրոլետարիատի դերի հարցը: XIX դարին և XX դարի սկզբին վերաբերվող թեմաներում բացահայտվում է պրոլետարիատի ձև վաղորդումը, նրա հեղափոխական պայ- քարի առաջին քայլերը, բոլշևիզմի ծագումը, 1905 թ. հեղափոխու- թիւնը: Վերջապես Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ հեղափոխու- թեան պատմութեան մեջ բացահայտ- վում է պրոլետարիատի դիկտատու- րան, վորը ղեկավարվում է Կոմու- նիստական կուսակցութեան կողմից ընկերներ Լենինի և Ստալինի գլխա- վորութեամբ: Այդ նույն հիմնական դադարի վրա՝ բանվոր դատակարարի դիկտատուրայի դադարի վրա՝ առ- բողջապես թափանցում է բոլոր հե- տադա թեմաները:

Յերկրորդ մոմենտը, վորը աշա- կերտի համար հեշտացնում է նյութի խոր բարոնումը, — դա ՆՍՂՄ-ի պատ մութեան մասին մարքսիզմի կլասիկ- ների արտահայտութիւնների ող- տադործումն է դատերի ժամանակ: Սակայն պետք է հիշել, վոր առան- ձին անցքերը և յերեմիտիները այդ հասակի աշակերտների կողմից դեռ չեն կարող լրիվ ուսումնասիրվել: Այդ պատճառով այդպիսի մեջբերումների քանակը սահմանափակ կլինի: Բայց մենք պետք է առաջնակարգ կարե- վորութեան փաստ համարենք աշա- կերտներին մարքսիզմի կլասիկների ուսումնասիրութեան աշխատանքնե- րում ներդրվելու առաջին քայլերը: Դա աշակերտին կմոտեցնի այն հա- կացողութեանը, թե ինչպես ելին դե- կտարում բանվորական շարժումը Մարքսը, Ենգելսը, Լենինը, Ստալինը: Շատ կարևոր է ցույց տալ յերեմա- ներին Մարքսի, Ենգելսի, Լենինի, Ստալինի տված հասակ, ճշ- րիտ դատակարարային անալիզի որի-

նակը, բանվոր դատակարարի և գյու- ղացիութեան թշնամիների, ժողո- վըրդի թշնամիների դեմ յերկու Փրոտստում նրանց կողմից մղած ան- հաշտ պայքարի որինակը: Վերջապես այդ բոլորը կստորագրեն նրանց հա- կանալ այն նշանակութիւնը, վոր- պիսին ունեն Մարքսի, Ենգելսի, Լենինի, Ստալինի ձևակերպումների նման ճիշտ ձևակերպումները:

Այս խնդրում մեծ քայլ դեպի ա- ռաջ կարելի յե և պետք է անել բարձր դասարաններում: Այստեղ պատմութեան դասընթացի ավելի լայն հիմքը վորոշվում է արդեն նը- րանով, վոր աշակերտը ծանոթանում է շրջաբաժանման (периодизация) սկզբունքի հիմունքներին, պատմու- թեան առանձին շրջանների բնորոշ դեպքերին:

Հենց սա յեկ հիմք է տալիս դասու- կարգերի ավելի խորն և բազմակող- մանի բնութագրման համար: Այս պես, որինակ, մենք կարող ենք ցույց տալ բուրժուազիայի դադա- վորախոսութիւնը Փրանսիական հեղափոխութեան նախընթաց շրջ- ջանում, ցույց տալ այդ և այն ժա- մանակ, յերբ բուրժուազիան բան- վոր դատակարարից վախենալով, հրա- ժարվեց այն բոլոր սկզբունքներից, վորոնք նա ինքն եր հայտարարել:

Վերլուծելով բուրժուական հեղա- փոխութիւնները, նրանց խնդիրները և վերջնական արդյունքները հակա- դրելով պրոլետարական հեղափոխու- թեան խնդիրներին, ուսուցիչը կողմի աշակերտին դիտակցել Հոկտեմբե- րյան Սոցիալիստական Մեծ հեղա- փոխութեան սկզբունքային հակա- դրութիւնը նախընթաց բոլոր հե- դափոխութիւնների նկատմամբ:

Ծավալելով դաժադան յերկրին, բանվորական շարժման պատմու- թիւնը, պետք է ցույց տալ պրոլե- տարիատի առաջնորդների դերը հե- դափոխութեան և կոմունիզմի հաղ-

թանակի համար մղած պայքարում, զուգընթացաբար մերկացնելով ու պորտոնիստներին: Դասընթացի բու- վանդակությունը ավելի խորը կդառ- նա, յերբ ցույց տրվի Մաքսի և Ենգելսի պայքարը կուսակցության համար, պայքարը պրոլետնիստների դեմ, բուրժուաների դեմ, Լատվի դեմ, Ենգելսի պայքարը գերմանա- կան սոցիալ-դեմոկրատիայի մեջ սմբացող ոպորտունիզմի դեմ: Ա- ունձնապես կարելի է հաստի պատկերացում տալ այն խնդիրներին մասին, վերոնք Լենինը և Ստալինը դնում էին նոր տեղի կուսակցու- թյան առաջ պարզաբանել, թե ինչու իսկական հեղափոխական կուսակ- ցությունը միայն բոլշևիկների կու- սակցությունն է և ցույց տալ այն պայքարը յերկու Փրոնտում, վերը նա անցկացրեց պրոլետարիատի և գյուղացիության թշնամիների դեմ, ժողովրդի թշնամիների դեմ: Առա- վելագույն վառ կերպով պետք է նկարագրել առաջնորդների պատկեր- ները: Պետք է վարդապետ ցույց տալ պրոլետարիատի առաջնորդներին գործողության մեջ: Այս ձևով ա- մենից հեշտ է աչակերպների մեջ արթնացնել և ամրացնել խոր, գի- տակից սեր դեպի նրանց և նրանց գործունեությունը նշանակության բմբռնումը:

Վ. Ի. Լենինը աքսորում, եմի- գրացիայում, Լենինը Պետրոգրադի բանվորների պատգամավորների խորհրդի նիստում, Լենինը Սմոլ- նիում—նման տեսակ շատ պատկեր- ներ պետք է տպավորվեն յերևանե- րի գիտակցության մեջ հեղափոխա- կան պայքարի ուսումնասիրության ժամանակ: Նույնքան էլ վարելի է տալ համանման պատկերներ ընկեր Ստալինի հեղափոխական գործու- նեյությունից:

Պրոլետարիատի առաջնորդների լիարժեք բնութագրերը, վերը գու- ղակցում է իր մեջ և նրանց պրակ- տիկ գործունեությունը և նրանց դերն իրեն տեսաբանների (հասկա- նալի յե, վոր դա պետք է լինի աչա- կերաների կարողությանը համապա- տասխան ծավալով և խորու- թյամբ), անպայմանորեն ամփոփա- կան ազդեցություն կունենա աչա- կերտի անձնավորության վրա: Պրո- լետարիատի առաջնորդների պատ- կերները աչակերպների մեջ վոչ միայն սեր կարթնացնեն, այլև ճիշ- տում իր մեջ կամք դարդացնելու, արիություն և համառություն սո- ցիալիզմի ամրացման համար մղվող պայքարում, համաշխարհային հեղա- փոխություն համար մղվող պայքա- րում:

Ի. ԳԻՏՏԻՍ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ ԿԱՏԱՐՎԵԼԻՔ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՄԵԹՈԴԻԿԱ*

Ժամանակագրության վրա կա- տարվող աշխատանքի հիմքում պետք է դնել մի միտք, վորը գործնակա- նում հաճախ մոռացության է տրու- վում. ժամանակագրական տարեթիվը պետք է կազմի պատմական գեպը, բնութագրության պարտադիր տար- րը և տարեթիվը գաղափարացի մեջ մտցնելը վերջվում է համապատաս- խան փաստը ծավալուն չարագրելով և վոչ թե այն թուղթիկ հիշատակե- լով: Տարեթիվը պարտադիր կերպով ներհյուսվում է պատմական չարա- գրության մեջ, նա հարկավոր է պատմական չարագրությունը հաս- կանալու և ըմբռնելու համար: Մի- այն այդ պայմանով նա կարող է հասկացվել և ամրանալ յերևանների հիշողության մեջ:

Որինակի համար վերցնենք մոնղո- լական նվաճումների պատմության գեպերը: Ուսուցիչը, պատմելով Չինգիս-խանի մոնղոլական պե- տության մասին, ացնում է մոնղոլ- ների կողմից ուստական իշխանու- թյունների նվաճմանը և նրանց ստրկացմանը: Չինգիս-խանի առա- ջավոր ջոկատի առաջին հանդիպումը ուստ իշխանների և քոչվորների միացյալ ուժերին տեղի ունեցավ

կարկա դետի վրա: Նվաճողները հաղթության տարան և փախուստ տվողներին հետապնդեցին մինչև Դնեպրը: Մոնղոլները հարուստ ավա- րով վերադարձան Ասիա: Այս դեպ- քը նշանակվում է 1224 թվականով: Խնչպես պետք է տալ յերևաններին այս տարեթիվը, վորպեսզի նա չմո- իրրե մի գաղափար հնչյուն, այլ ողնի լուսաբանելու պատմական այն փաս- տը, վորը առաջին անգամն է հա- գորդվում յերևաններին: Բավական չի լինի, յեթե ուսուցիչը հարկվա- ցիորեն միայն հիշատակի այդ տա- րեթիվը և հետագայում չվերադառ- նա նորից այդ թվին: այդպիսի չա- րագրության ժամանակ յերևանների ուշագրությունը չի գրավի այդ տա- րեթիվը և այդ պատճառով հեշտու- թյամբ նա դուրս կմնա յերևանե- րի հիշողությունից: Թաթարների հետ ունեցած առաջին մարտի տա- րեթիվը յերևանների հիշողության մեջ պետք է գուղակցվի այն ժամա- նակվա ուստական յերկրի գրության պատկերացման հետ: Այդ 13-րդ դա- րի առաջին կեսն էր. ուստական յերկիրը բաժանվեց մասեր իշխանու- թյունների, վորոնք շարունակ կը- վում էին իրար հետ: Մոնղոլները հենց այդ բաժան-բաժան և կռվեց ուժասպառ յեղած իշխանություն- ների վրա յե հարձակվեցին: Այսպի- սով, «1224» տարեթիվն ասոցիացիա- յի մեջ է մտնում ընդհանուր պատ- մական Փոնի հետ: կարկա դետի

* թարգմանված Վ. Н. Гитис. Ме- тодика работы над хронологией հու- վածից: Инст. журн. за 1937 г. № 9. Նյութի մեջ պարզություն մտցնելու նպատակով թարգմանված է վորոչ փոփոխություններով:

վրա տեղի ունեցած մարտը ամուր կերպով կապում է 13-րդ դարի հետ

13 դարվա այն ժամանակամիջոցը, վրը Բաթուի արշավանքը բաժանում է առաջին արշավանքից, յերկու արշավանքների յերեք տարվա տևողութունը դեպքերը կոչեն վրոշ ժամանակագրական տեղում: Կուլիկովյան մարտի մասին պատմելիս ուսուցիչը նորից պետք է վերադառնա 1237-1240 թվականներին: Ռուսները յերկար տարիներ կրեցին թաթարական լծի ծանրութունը և հարկ եյին տալիս թաթարական խանին: Բայց ահա Մոսկվայի իշխանութունն այնքան ուժեղացավ, վր իշխան Դիմիտրի վորոնսկի հարևան իշխանների հետ միասին տապալել թաթարական լուծը և դրա համար մարտի բռնկեց թաթարական խան Մամայի հետ (չարադրութունը): Մամայը պարտվեց: Դա 1380 թ. էր: Յերկու տարուց հետո թաթարները նորից հարձակվեցին ուսական յերկրի վրա, վերջին Մոսկվան և նորից հարկ դրեցին ուսական յերկրի վրա: Կուլիկովյան հաղթանակը դեռ չազատազրեց ուսներին թաթարների լծից, բայց նա ցույց տվեց, վր ուսները բնորոշակ են կրակելու և հաղթելու: Մինչև այդ մարտը— 140 տարվա ընթացքում— ուսները չկարողացան անել այդ: Միայն ցրված իշխանությունների միացումը Մոսկվայի իշխանի իշխանության տակ ուսներին հնարավորություն տվեց պայքարելու թաթարական լծի դեմ: «1380» տարեթիվը պետք է կապել Մոսկվայի իշխանության պատմության բնահանուր ֆոնի հետ: Մոսկվայի իշխանությունը հենց այդ ժամանակ— 14-րդ դարում— արագորեն բարձրանում է: Այդ պրոցեսը շարունակվեց նաև 15-րդ դարում:

Այդ պատճառով մոսկովյան

իշխան իվան 3-դը արդեն այնքան ուժեղ էր, վր կարողացավ դեն չալրտել թաթարական լուծը: Մոսկվան տապալեց մոնղոլական լուծը 1480 թվականին, ուսների կողմից թաթարների դեմ տարած առաջին հաղթանակից 100 տարի հետո, Նովգորոդը Մոսկվայի կողմից նվաճելուց յերկու տարի հետո (պարզաբանվում է այդ անցքերի կապը): Հարկավոր էր հարյուր տարի, վրպեսզի վերջնական հաղթանակի հասնել: Ռուսական յերկիրը 240 տարի գտնվում էյին մոնղոլական տիրապետության տակ: 15-րդ դարը— Մոսկվայի մեծ վերելքի դարն է:

Մոսկովյան պետությունը դառնում է անկախ:

Նույնպիսի աշխատանքի ևս յերկու որինակ:

1861 թվականին Ալեքսանդր 2-րդը վերացրեց ճորտատիրական իրավունքը, այդ տեղի ունեցավ Ղրիմի պատերազմից 5 տարի հետո, ցարիզմի պարտությունից հետո, վրն այնքան վառ կերպով ազատուցեց ճորտատիրական ցարական Ռուսաստանի հետամնացությունը:

17-րդ դարի սկզբին մեծ ուժով բռնկվեց գյուղացական պատերազմը: 1606 թվականին ստրուկների (ХОЛОПЫ) և գյուղացիների ապստամբության գլուխ անցավ Բոլոտնիկովը: Այդ ապստամբությունը բռնկվեց գյուղացիների մի կարվածատերից մյուսին անցնելու առաջին արդեւումից 25 տարի հետո (1581 թ.):

Տարեթվերն արժեքավոր են դառնում միայն այն ժամանակ, յերը նրանք կապված են միմյանց հետ, յերը նրանք ոգնում են պատմական դեպքերի մեջ կապ հաստատելուն: Նախընթաց և հետագա դեպքերի տարեթվերի մշտական համադրությունը անհրաժեշտություն է առա-

ջացնում ցույց տալ տարեթվերը և ստիպում է յերեխաներին հիշել նրանց: 17-րդ դարի գյուղացական պատերազմը կապված է գյուղացիների հոգին ամրացնելու հետ. ճորտատիրական իրավունքի վերացումը կապված է ցարիզմի պարտության հետ Ղրիմի պատերազմում և այլն:

Պատմական դեպքերի համադրությունն ըստ ժամանակի յերեխաների մեջ պատմական դարդացման տեղության և տեմպերի մասին պատկերացում է ստեղծում ու ամրացնում այն:

1701 թվականին Նարվայում Պետրոս I-ինը ժամանակավոր պարտություն կրեց Կրալ—XII-ից. 8 տարի հետո նրան արդեն հաջողվեց չվեցներին միմյան պարտություն հասցնել: Այդ տարեթիվը պետք է համակարգել, ցույց տալով, թե այդ տարիներում ինչպես փոփոխեցին ուժերի հարաբերությունը, Ռուսաստանի պաշտպանունակության առտիճանն ինչ փոփոխության յենթարկվեց:

1147 թվականին Մոսկվայի դեռ մի փոքր կալվածք էր, իսկ 1328 թվականին մոսկովյան իշխան իվան Կալիտան խանից արդեն մեծ իշխանի տիրոջ ստացավ: Այդ տարեթվերը կարելի յե հիշել, յեթե նրանք խոսում են պատմական տեղաշարժերի մասին, վրոնք հետևողականորեն տարածվում և փոխում էյին յերկրի կյանքը: Այս պայմանում տարեթվերը կենդանանում են և պայքարը զուտ մեխանիկորեն յուրացման, ժամանակարգության անդեր անելու դեմ յոնկրեւ և դառնում: Յեթե յերեխաները Նարվայի պարտության և (1701 թ.) և Պարտավյան հաղթության (1709 թ.) տարեթվերը չփոխում են, — նշանակում է, վր նրանք Հյուսիսային պատերազմից վոչինչ են հառկացել, չդիտեն այն:

Առանձնապես վտանգավոր է յերկու՝ միմյանց հետ կապ ունեցող պատմական անցքերի տարեթվերի շփաթուրյունը:

Շատ կարևոր է, վր տարիները ներհյուսվեն ժամանակագրական շարքի մեջ վոշ միայն ուսուցչի շարադրության մեջ, այլև յերենց՝ յերեխաների կողմից— կառուցված պատմության մեջ: Յույց տալով տարին, ուսուցիչը կարող է առաջարկել յերեխաներին համադրել այդ տարին նախընթաց կամ ժամանակակից վրոշ դեպքերի հետ, հաշվել այն ժամանակը, վրը բաժանում է միմյանց հետ վաղված յերեւոյթները և այլն: Ուսուցիչը դիմում է աշակերտներին այսպիսի հարցերով. «Բանի՞ տարի յե անցել Կուլիկովյան մարտից մինչև թաթարական լծից ազատագրվելը», «Մեջին հեղափոխությունից քանի տարուց հետո տեղի ունեցավ ցարիզմի տապալումը», «Բանի տարի առաջ է յեղել Փարիզյան կոմունան»: Այս հարցերն ինքնրոտինքյան չադկապում են տարիները և կենդանացնում ժամանակագրական շարքը:

Նույն նպատակին են ծառայում նաև տարեթվերի գրանցման տարբեր ձևերը: Վերջինք նրանցից մի քանիսը: Նրանցից ամենից սովորական է հանդիսանում ուսուցչի կողմից տարեթվերի գրանցումը գրատախտակի վրա և յերեխաների կողմից— տետրերում: Տարեթվի գրանցումը, նրան ուղեկցող շարադրության (դրույցի) մեջ մոցները միանգամից գրավում է յերեխաների ուշադրությունը և ապահովում է պատահական սխալներից («չլսեցի», «չհասկացա»): Ժամանակի խնայողության և պարզեցման համար կարելի յե ողտադործել հատկապես պատրաստված «ժամանակագրական քարտեր»: Այդ քարտերը գրվում են գրատախտակի կամ հատուկ «ժամանակագրական տախտակի» վրա: Լավ, խոշոր, պակասաչին չրիֆտով գրած այդ քարտերը լավ են տեսնվում բոլոր նստարաններից:

Տարեթվերով նշանակված յուրաքանչյուր դեպքը վերաբարձրվում է յերեք քարտով: 1) դարի քարտ, 2) տարեթվի քարտ, 3) դեպքի անվան քարտ: Սա հնարավորություն է տալիս, ինչպես հետո կտեսնենք, տարեգրությունը դժով դանդաղան առաջադրություններ կատարել: Դարի քարտը մտցվում է վորպեսզի սովորեցնել յերեքականին կողմնորոշվել դարերում:

Գրատախտակի վրա ցույց տված զրանցումը յերեքաները կարող են հերթական դասի զրանցման ժամանակ վերաբարձրել և իրենց տեղերում: 13-րդ դար— 1224— կալկայի մարտը: Միանշամայն անհրաժեշտ է, վոր յերեքաները առանձին ժամանակագրական աղյուսակներ ունենան՝ քարտերի յերեք ձևերին համապատասխանորեն պրանցված:

Դար	Տարեթիվ	Դ ե պ ք ե ր
XIII	1224	ԿԱԼԿԱՅԻ ՄԱՐՏԸ
XIII	1237	ԲԱԹՈՒԻԻ ԱՐՇԱՎԱՆՔԸ

Համապատասխան նյութի սովորյալ թվան դեպքում ժամանակագրական աղյուսակները պետք է նկարագրվել (տեսչին աշխատանք) կազմված նկարներով, կամ յերեքաների ձևով պատրաստված նկարներով:

Յեթե դասի ժամանակ յերեքաները տարեթվերը և անցքերը զրանցում են ընթացիկ զրանցումների տեղում, ապա նույնի ժամանակագրական աղյուսակը կարող են կազմել տանը: Աղյուսակը տեղադրվում է կամ տետրի վերջում կամ հատուկ «ժամանակագրության տետրում»:

Գրքում յեղած աղյուսակը նրանց չի ազատում աղյուսակներ կազմելու աշխատանքից՝ աղյուսակները յերեքաները պետք է կազմեն ինքնուրույն, վորովհետև դա ոչնչում է նյութը հիշողության մեջ ամրացնելուն:

Հատուկ ուղադրություն պետք է դարձնել ժամանակագրություն սովորելու վրա: Յերեքաները պետք է հա-

կանան, վոր լսել, նշումներ անել, գրանցել—գեո չի նշանակում հիշել: Հիշելու համար պետք է հիշողությունը լարել, պետք է սովորել:

Իսկ ժամանակագրություն սովորել նշանակում է շատ անգամ կրկնել, իրեն ստուգել: Յերեքաներին պետք է կոչել դեպի այդ աշխատանքը և ցույց տալ, թե այդ աշխատանքի ժամանակ ինչպես պետք է ուղղվել աղյուսակից:

1) Պետք է 1—2 անգամ ուղադրություն կարդալ այն տարեթվերը, վորոնք պետք է հիշել, լավ պատկերացնելով այն դեպքերը, վորոնց վերաբերվում են այդ տարեթվերը: Հենց այս վերջին հանգամանքով սովորելը տարբերվում է մեղած անգիր անելուց:

2) Պետք է ձեռքով ծածկել դարերի սյունակը, կարդալ տարեթիվը, դեպքը և ինքնուրույն ասել դարը, ձեռքը վերցնել և ստուգել, ճիշտ է

ասված արդյո՞ք դարը:

3) Նույն բանը պետք է անել ծածկելով 2 աղյուսակները— և՛ դարերի, և՛ տարեթվերի:

4. Պետք է ծածկել դեպքերի սյունակը և ինքնուրույն կերպով անվանել այդպիսիք, վորոնք տեղի յեն ունեցել այդ կամ այլ տարում (հետագա ստուգումով, ըստ զրանցման):

Այս աշխատանքը մի քանի անգամ կատարելուց հետո միայն (սովորել վերցնելով իրար հետևից կամ խորհրդով, յերեքաները կարող են համողվել, վոր տարեթիվը սովորել են:

Պաճիկ կառուցված «ժամանակի ժապավեններ»:

Ժապավենը մեծ չափի յե պատրաստվում (դասարանի պատի ամբողջ յերկարությամբ) և միշտ կախված է լինում հորիզոնական կամ ուղղահիվ դրությունը:

Ի՞նչ է տալիս այդ ժապավենը: Նա ոժանդակում է ճիշտ պատկերացնել ժամանակի ընթացքը, նրա դժանի շարժումը:

Յուր և 4-րդ դասարանների աշակերտներն առաջին անգամ չեն, վոր կհանդիպեն պայմանական նկարագրված սկզբունքին (համեմատ

ԺԱՍԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՀՈՐԻԶՈՆԱԿԱՆ ԺԱՊԱՎԵՆ

Ժապավենը առանց քարտերի

XIII	1224	Կալկայի մարտը	XIII	1237	Բաթուի արշավանքը
------	------	---------------	------	------	------------------

Ժամանակագրական քարտեր

Ժամանակագրական քարտերը հագցրած ժապավենի վրա

Փորձը ցույց է տվել, վոր ժամանակագրական թվերի դիտակից և հատկապես յուրացման համար շատ ուղտալիս է գրաֆիկով նկարագրել պատմական ժամանակի ընթացքը և առանձին դեպքերի տեղերը նրանում: Մենք նկատի ունենք դանդաղան տեսակի «ժամանակի ժապավեններ»:

Փարտի «տեղադրություններ» ժապավենի վրա հետադրված պատկերացում է ստեղծում տվյալ դեպքի ժամանակի մասին և նա (դեպքը) յերեն համար տեղ է դնում ուրիշ դեպքի շարքում: Այդ դեպքերից

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՌԵՂԱՁԻԳ ԺԱՊԱՎԵՆ

XVII	1606-1607	ԲՈՒՆՏՆԻԿՈՎԻ ապստամբությունը
XVI	1547	ԻՎԱՆԻ ՌՈՍԱԿԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐԸ տիրություն և ընդունում
XV	1480	ՌՈՍԱԿԱՆ ԱԵՏՈՐՅԱՆ ԱԳԱՏԱԳՐՈՒ մը թաթար-մոնղոլական լծից
XIV	1380	ԿՈՆՍՏԱՆՍՆՈՒԼՅԱՆ ՄԱՐԽԸ
XIII	1242	ԱԼԵԽԱՆԴՐ ՆԵՎՍԿԻՆ ՋԱԽՉԱ- խումբ գերմանական առաջնություն
XIII	1240	ԿԻԿԻ ԱՎԵՐՈՒՄԸ
XIII	1237	ԲԱԹՈՒԻ արշավանքը
XIII	1224	ԿԱԼԿԱՅԻ ՄԱՐԽԸ

վոմանք նախընթաց կլինեն, մյուսները կհետևեն նրանց, յերբորդները կընթանան միաժամանակ կամ համարյա միաժամանակ: Այդ հարաբերությունը հատակ կերպով հանդես է գալիս քարտերի տեղադրման ժամանակ: «Այդտեղից մինչև», «միջև», «այսքան տարի առաջ» «այսքան տարուց հետո» արտահայտությունները դառնում են ակնհայտ: Պարզ և դառ-

XIX

1025

ԴԵԿԱԲՐԻԱՏՆԵՐԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒՅՈՒՆԸ

Հետագա աշխատանքներում ուսու-
չի ու աշակերտները կողմից այդ տարեթվի «մշակում» է կատարվում, տեղափոխվում ժապավենի վրա դարձի և տարեթվի քարտերը. սրբագրվում և պատմական անցքի տեղը և նրա կայուն լինելը զննվում հետ: Դեպքի մասին ամփոփ տեղեկություն տալուց հետո ժապավենի վրա համապատասխան տեղում ամրացվում և յերբորդ քարտը:

ԴԵԿԱԲՐԻԱՏՆԵՐԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒՅՈՒՆԸ

Քարտերը տեղադրվում և աշակերտ-
ներին փոխվում են:

Պատմական նոր դեպքը արդեն ամ-
բողջ դասարանի առաջ է դրվում՝
առաջնորդում ծանոթացան պատմա-
կան փաստերի շարքում:

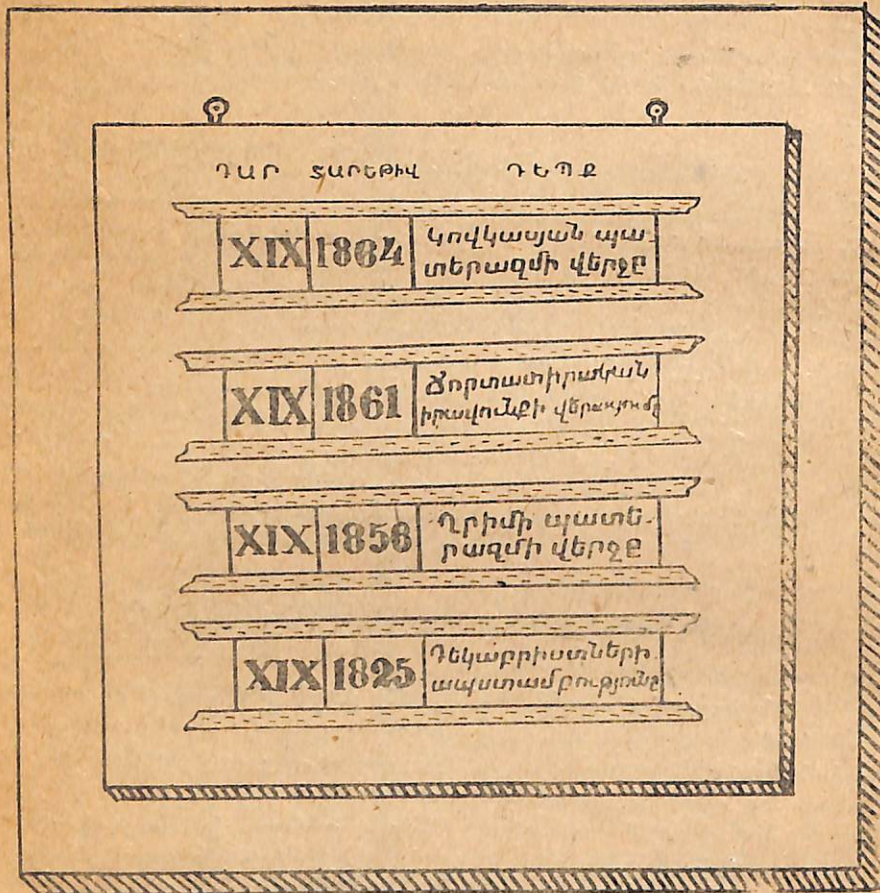
Նոր դեպքի տեղը պատմական փաս-
տերի շարքում ամրանում և յերբորդ-
ների հիշողության մեջ այդ և հետագա
դասերի ժամանակ, վերջահան
ժապավենը բոլոր ծանոթ դեպքերով
չարմանակ աշակերտների աչքերի ա-
ռաջ է դրվում: Տարածական տես-
դական տպավորություններն ոգևոր-
են նյութը հիշողության մեջ ամրաց-
նել: Սա հեշտանում է նաև նրանով,
վոր ուսուցիչը և յերբորդները հետև-

արդեն դասի ընթացքում ուսուցչի
ղեկավարությամբ աշակերտների կող-
մից կատարվող աշխատանքների ժա-
մանակ:

Պետք է հատուկ ուշադրություն
դարձնել ժամանակագրության կրկ-
նողության վրա: Կրկնողությունը կա-
րելի չէ սկսել ժամանակագրական
շարքի սահմանելուց:

Հիշողության մեջ ամրանույց հե-
տո, տարեթվերը կհանդիսանան իր-
րեւի խելական ուղիներ, վորոնք հի-
շողության մեջ առաջ կբաշխեն հիմ-
նական պատմական նյութը: Վերջ-
ները յերկու որինակ 1935-1936 ու-
սումնական տարվա փորձից, վորոնք
ցույց են տալիս, թե ինչպիսի և ոչ
առողորմվել ժապավենը կրկնողու-

թիւն դասերի ժամանակ: Դասը պետք է ընդգրկէր 1825-ից մինչև 1864 թ. ժամանակաշրջանը: Պատի վրա կախված էր ժամանակագրական ժապավենը, վորից հանվեցին բոլոր քարտերը: Գրատախտակի վրա գրված էր պատմութեան զլխավոր անցքերի մնացած տարեթիւերը: Աշակերտները տեղավորեցին համապատասխան քարտերը տախտակի վրա: Տախտակի վրա չափվեցին հետևյալ քարտերը:

«Ժամանակագրական տախտակը, այսինքն սովորական տախտակ (կամ ֆաներա), զուգահեռ ամրացրած քարտերը տեղավորելու համար: Դասն սկսվեց նրանով, վոր սահմանվեց կրկնվող նյութի ժամանակաշրջանի սկզբի և վերջի տարեթիւերը, իսկ հետո նաև մեր յերկրի այդ շրջանի կրկնութեան պլանը պատրաստ էր: Այդ ուղիներով վերարտադրվեց այդ շրջանի պատմութիւնը: Մի ուրիշ որինակ: Դասը «բանվորական շարժման սկիզբը» թեման է: Ուսուցչի համար կարևոր է յերեսաների հիշողութեան մեջ առաջ բերել հիմնական մոմենտները: Պետք է հիշել հեղափոխական աղնվականներին,

հեղափոխական աղնեցիկներին, իսկ հետո անցնել հեղափոխական բանվորներին:

Գրատախտակի վրա գտնվում է ժամանակագրական տախտակը: Դասին վերաբերվող մի փոքրիկ ներառու ծուխով հետո, առաջարկվում է աշակերտներին հիշել այն տարեթիւերը, վորոնք կապված են 19-րդ դարի հեղափոխական շարժման հետ: Սեղանի վրա գրված քարտերից յերեսաները ջրկում են համապատասխան քարտեր և դնում են տախտակի վրա:

«Պատմական դեպքերով և տարեթիւերով քարտեր (կամ անցքերի նըկարներ) ընտրել, վորոնք հիշեցնեն

Դար	Տարեթիւ	Դ ե պ ք
XIX	1825	ԴԵԿԱԲՐԻՍՏՆԵՐԻ ԱՊՍԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
XIX	1861	ՉԵՐՆԻՇԵՎՍԿԻ

Համառոտ կերպով հիշում են առաջինը և յերկրորդը: «Այստեղ կեմանանք, թե բանվորներն ինչպես են հեղափոխականներ դառնում», — սկսում է շարադրել ուսուցիչը և տախտակի վրա յերեսում են բանվորական շարժման սկզբի հետ կապված տարեթիւերը:

Այս յեղանակով մենք տալիս ենք դանադան պատմական համադրումներ (ինչպես յերկրորդ դեպքում), վորոշում ենք դարը (ինչպես առաջին որինակում), ուղղակի կրկնում և ամրացնում ենք հիշողութեան մեջ անցածը և, վերջապես, հաշվի բերն առնում, թե յերեսաներն ինչպես են յուրացրել տարեգրութիւնը:

Հաշվառման և ստուգման համար կարելի յե աշակերտութեանը տարբեր առաջադրութիւններ տալ, բացի վեբեվում նկարագրվածից:

«Ուտարել այդ դեպքերին վերաբերվող տարեթիւերով քարտերը» (զրա-

տախտակի վրա ուսուցիչը մի շարք քարտեր է շարում — վորոշ սխառմով կամ ցրված՝ նայած աշխատանքի նպատակին):

«Այս նկարներին վերաբերվող տարեթիւերով և պատմական դեպքերով քարտեր ընտրել (ուսուցիչը տախտակի վրա մի շարք գտնադան պատմական դեպքեր ցույց տվող նկարներ է շարում):

«Պատմական դեպքերով և տարեթիւերով քարտեր (կամ անցքերի նըկարներ) ընտրել, վորոնք հիշեցնեն

մեզ...» (որինակ, Ռուսական կայսրութեան նվաճումները 18—19-րդ դարերում գյուղատնտեսական պատերազմները 17—18-րդ դարերում և այլն):

«Այս տարեթիւերին համապատասխանող պատմական դեպքերով կամ անցքերի նկարներով քարտեր ընտրել» (ուսուցիչը տետրակի վրա մի շարք տարեթիւերով քարտեր է շարում):

Ժամանակագրութեան կրկնութիւնը և ոգտագործումը կարող են և պետք է տեղի ունենան, իհարկե, և առանց այդ նյութի (քարտերի, նըկարների), ուղղակի աշխատանքի միջոցով:

Ավելի հաճախ ուսուցիչը առաջարկում է աշակերտներին կրկնութեան և հաշվառման ժամանակ դործ ունենալ այսպես թե այնպես իրար հետ կապված պատմական դեպքերի տարեթիւերի հետ, վորը փաստերի տրամաբանական կազմակերպութիւն է տա-

լին ժամանակի մեջ (որինտր, հե-
ղափոխական շարժման զարգացման
տարեթիվերը, նվաճողական պատե-
րազմների տարեթիվերը) ներքուստ ի-
րար հետ կապված անցքերի տարե-
թիվերը, ինչպես, որինտր, ճորտատի-
րական իրավունքի վերացումը և
Ղրիմի պատերազմի վերջանալը և
այլն) :

Այս բոլոր աշխատանքները ժամա-
նակագրություն մեխանիկորեն անդի-
րանելու վտանգը մինիմումի յեն հաս-
ցընում :

Սակայն չի բացառվում յերբեմն
ժամանակագրություն «թուլցիկ»
հարցումներին դիմելու հնարավոր-
ությունը . հարցնել պատմական անց-
քերի ժամանակի մասին, նրանց միջև
ընկած ժամանակի մասին և այլն ,
առանձին-առանձին , հատկացնելով
դրան 3-5 բողե դասի վերջում : Յե-
թե դա արվում է վերելում հիշված
ամբողջ աշխատանքի հետ միասին ,
ասլա ալդպիսի թուլցիկ հարցումից
մեխանիկորեն անդի-ր անելու վտանգի
համար հիմք չկա :

Վերելում հիշած բոլոր ձևերի ժա-
մանակ յերեխաները սիրով յուրաց-
նում են ժամանակագրությունը , և
տանր , և դասարանում նրանց հետա-
քըքրությունը են զբաղվում ժապա-
վենի , տախտակի վրա քարտեր դաս-
վորելով և այդ անում են , նույնիսկ
դասերից դուրս : Ամեն կերպ պետք է
խրախուսել յերեխաների այդ աշխա-
տանքը :

Կարելի յե առաջարկել յերեխանե-

րին իրենց համար անհատական ժա-
մանակագրական քարտեր և ժապա-
վեն պատրաստել : Այդ աշխատանքը
պետք է հետաքըքրի յերեխաներին և
ողտակար կլինի , վարովհետև անցա-
ծը մի անգամ ել ամրանում է նրանց
հիշողության մեջ :

Յերեխաների սեփական ժամանա-
կագրական քարտերի առակայության
ժամանակ կարելի յե ողտվել նրան-
ցով նաև իրենցական դասերի ժա-
մանակ , աշակերտական սեղանների
վրա կատարելով նույն աշխատանքն ,
ինչ վոր անում է զբաղախատակի մոտ
կանչված աշակերտը :

Վերելում նկարագրված դասավանդ-
ման սխեմայի զործադրումը 1935-
1936 և 1936-1937 ուսումնական տա-
րիներում հաստատվեց նրա ճշտու-
թյունը . աշակերտությունը ավելի
լավ եր յուրացնում ժամանակագրու-
թյունը , քան առաջ , և ավելի հեշ-
տությամբ եյին պատկերացնում , թե
ինչպես հետևողականորեն են զարգա-
նում դեպքերը պատմության մեջ :
Պատմական դեպքերի տեղափոխու-
թյան սխալները քիչ եյին և աննշան ,
այդպես ել փոքր եր տարեթիվերի մո-
ռացություն դեպքերի քանակը : Ժա-
մանակագրություն վերաբերյալ կա-
տարված հատուկ ստուգողական աշ-
խատանքները , նկարագրած վարժու-
թյուններից հետո , 95 % ճիշտ պա-
տասխաններ տվին անցած նյութի
վերաբերյալ տրված դանդաղ հար-
ցերի առթիվ :

ԳԻՆԸ 75 ԿՈՊ.